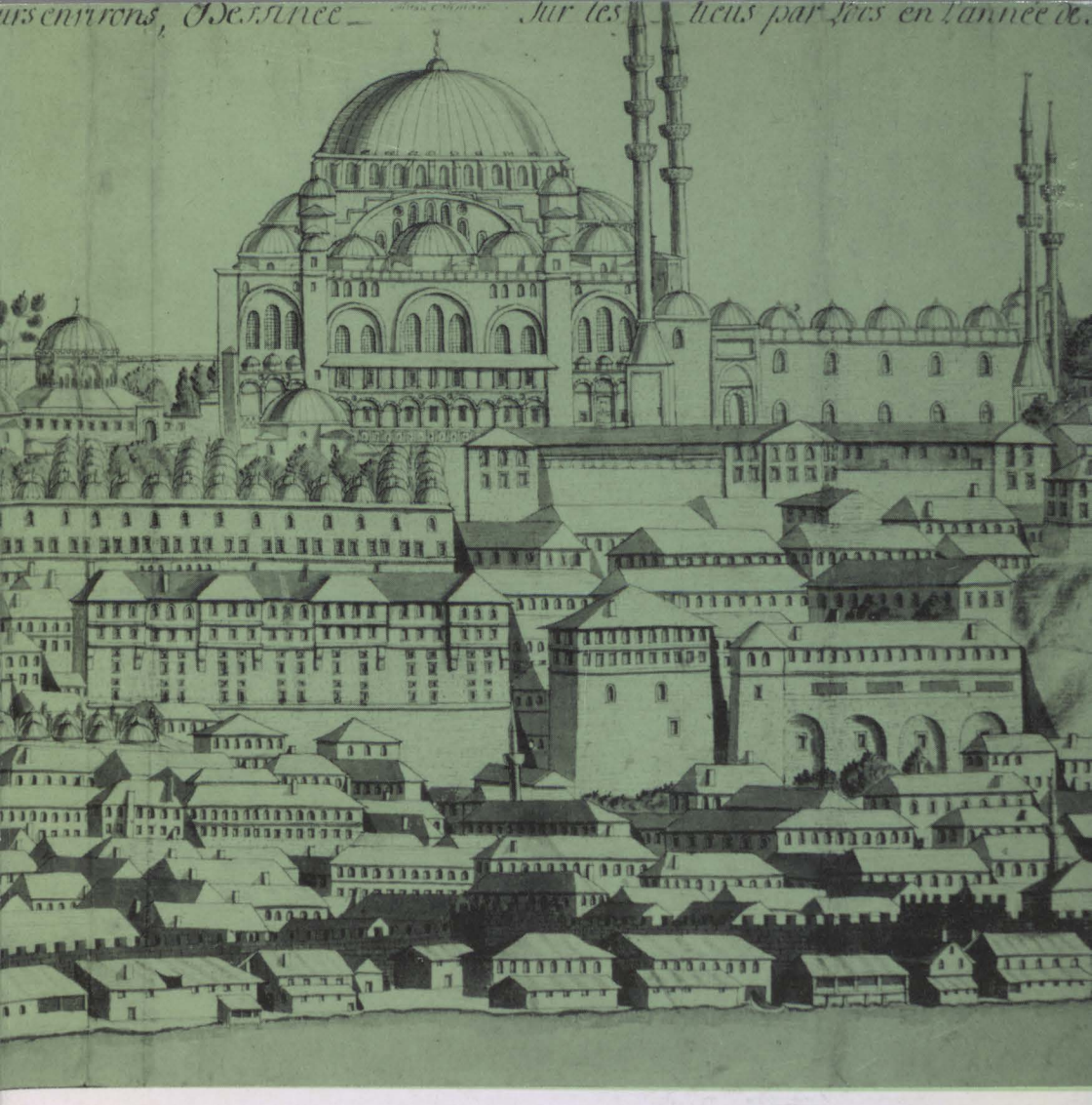

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden 2/1977

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden 2/1977

Under redaktion av
Gunnar Jarring och Ulla Ehrensvärd

ISSN 0347--8068

Distribution: Sekr. för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, Kungl. biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm 5. Institutets postgirokonto 2 90 27-0.

Svenska Forskningsinstitutet
i Istanbul
Meddelanden
2/1977

Omslagsbild: Utsikt över Konstantinopel, ca 1712.
Detalj av akvarellerad lavering av Cornelius Loos.
Nationalmuseum, Stockholm.

Innehåll

FOLKE JOSEPHSON
De anatoliska indoeuropeiska folken 5

PAAVO ROOS
Labraunda och de antika stadionanläggningarna 23

TOMAS HÄGG
Photios — biblioman i Bysans 30

ALI C. C. AYRAL
Turkarna och några av deras viktigaste stilelement 44

ULLA EHRENSVÄRD
Historien om 56 "turkiska" teckningar 54

LARS-ERIK NYMAN
Historievetenskap i Turkiet 67

ALFRED WESTHOLM
Sommarkursernas allmänna karaktär och målsättning 77
Sommarkursen 3—19 juni 1977 79

ULLA EHRENSVÄRD
Sverige och Turkiet. Introduktion till utställning i Kungl. biblioteket, Stockholm, 14 april—7 augusti 1977 82

Styrelse och ledamöter 90

Årsberättelse för verksamhetsåret 1976/77 94

Författarna

Folke Josephson
docent i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning vid Uppsala universitet, Institutionen för Afro-asiatiska språk, Box 513, 751 20 Uppsala.

Paavo Roos
fil. dr, universitetslektor i antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet, Klassiska institutionen och Antikmuseet, Sölvegatan 2, 223 62 Lund.

Tomas Hägg
docent i grekiska vid Uppsala universitet, professor i klassisk filologi vid Universitetet i Bergen, Klassisk institutt, Postboks 23, N 5014 Bergen.

Ali C. C. Ayral
Fil. kand., doktorand i konstvetenskap vid Stockholms universitet, arkitekt, skulptör. Odd Fellowvägen 9, 127 32 Skärholmen.

Ulla Ehrensvärd
docent i konstvetenskap vid Stockholms universitet, förste bibliotekarie, chef för kart- & planschavdelningen vid Kungl. biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm 5.

Lars-Erik Nyman
fil. dr i historia vid Lunds universitet, f. n. forskarstipendiat vid Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara. Åbyplan 1 B, 264 00 Klippan.

Alfred Westholm
fil. dr i konsthistoria, professor. Föreståndare för Cypernsamlingarna 1934—46, chef för Göteborgs Konstmuseum 1948—69, föreståndare för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul 1969—74, ledare av institutets sommarkurser 1973—77. Solbacken 1, 412 67 Göteborg.

FOLKE JOSEPHSON

De anatoliska indoeuropeiska folken

Drottningen i Kaneš födde på en enda gång trettio söner. Då sade hon: "Vad är det för ett järtecken som jag har fött?" Hon fyllde en behållare med smuts, satte sina barn i den och släppte den i floden. Och floden förde dem till Zalpa vid havet. Och gudarna tog upp dem ur havet och uppfödde dem. Efter några år födde drottningen trettio döttrar, som hon själv uppfödde. Sönerna beger sig tillbaka till Nesa. De driver sina åsnor och när de kommer till Tamarmara säger de: "Här har ni värmt upp logementet så att åsnorna börjar bestiga varandra." Då säger männen i staden: "Överallt där vi har varit brukar åsnorna bestiga varandra." Då sade pojkarna: "Överallt där vi har varit föder en kvinna bara ett barn om året, men vi föddes alla på en gång." Då säger männen i staden: "En gång födde vår drottning i Kaneš trettio döttrar på en gång, men sönerna är försvunna". Då säger sönerna i sitt sinne: "Nu behöver vi inte söka längre, vi har funnit vår mor. Kom så skall vi gå till Nesa!" När de nu var på väg till Nesa gav gudarna dem en annan gestalt och deras mor kände inte igen dem. Hon gav sina döttrar till sina söner. De första sönerna kände inte igen sina systrar, men den yngsta sade: "Inte skall vi sova med våra systrar. En sådan synd skall vi inte begå. Men de sov [med sina systrar]."

Detta livfulla ödesdrama är början på en nyligen med nya tavelfragment utökad kilskriftstext, som ger ovärdeliga upplysningar om hettiternas äldsta historia. I slutet av texten berättas hur den upproriska staden Zalpa bestraffas av den hettitiske konungen, som torde vara Hattusili I, den förste kung som härs-

kade i Hattusa, vid dagens Boğazköy, där dess märkliga rester kan beskådas. Berättelsen om kungasönerna tjänar som historisk bakgrund och till att rättfärdiggöra förstörelsen av Zalpa. Var Zalpa låg vet vi inte säkert, men förmodligen var det vid Svarta havet vid det moderna Bafra. Floden som nämns skulle i så fall vara Halys (Kızıl Irmak). I den trakten har man nyligen gjort utgrävningar, som gör det troligt att hettiter har varit bosatta i området i förhistorisk tid. Texten är viktig därför att den slutgiltigt identifierar den gamla staden Nesa, som omnämns i texterna och där hettiterna hade sin huvudstad innan de erövrade Hattusa, med Kaneš, den fornassyriska handelskolonin, som grävts ut vid Kültepe nära Kayseri. Där härskade Anitta, son till Pithana, som nämns i hettitiska texter, och vars namn till yttermera visso förekommer på en dolk, som har hittats i Kültepe.

Zalpatexten är skriven med de äldsta formerna av hettitiska kilskriftstecken och med arkaisk stavning, vilket placerar texten på 1500-talet f.Kr. Sagotiden, som skildras i inledningen hör hemma på 1800-talet f.Kr. Då hade hettiterna ännu inte erövrat sin senare huvudstad från det hattiska folket, som talade ett i kilskriftstexter bevarat språk, vilket inte är indoeuropeiskt. Hettiterna har sitt namn från detta erövrade folk, men de talade själva ett indoeuropeiskt språk, som alltså är besläktat med vårt eget. Det hettitiska språket kallades av hettiterna för *nesili*, det vill säga dialekten i Nesa/Kaneš, där de tidigare härskade. Den med hettitiskan närbesläktade palaiskan talades i Hattusas närhet i den trakt som grekerna senare kallade för Blaene. Detta språk finns också bevarat i kilskriftstexter från den hettitiska huvudstaden och tyder på samlevnad med hattierna. Det till sin struktur och form något annorlunda, men otvivelaktigt med hettitiskan besläktade luviska språket hörde hemma i södra och västra Anatolien i folkrika trakter som hettiterna senare koloniserade. Det finns bevarat i kilskrift från Boğazköy men även skrivet med en särskild sorts inhemska hieroglyfer, som hettiterna också använde. Luviskan har en avläggare i den från klassisk grekisk tid belagda lykiskan. Den från samma tid kända lydiskan, som i likhet med lykiskan skrevs med alfabetisk skrift, är också ett med

hettitiskan besläktat anatoliskt språk. Hettiterna utgör således en del av en anatolisk indoeuropeisk stam, som fanns i Anatolien omkring 1800 f.Kr., men vilken torde ha funnits där betydligt tidigare.

Zalpatexten är en av de äldsta texterna på indoeuropeiskt språk. Redan denna gamla text omvittnar hettiternas intresse för historieskrivning och den praktiska nyttan därav i politikens tjänst. I den senare delen av Zalpatexten står det, att de äldste i Zalpa begär att få en hettitisk prins till konung. Detta är typiskt för hettiternas sätt att regera i Anatolien och Syrien genom hela deras historia. Konungens söner brukade insättas som ståthållare. Texten visar också att det fanns en församling av fria män i det äldre hettitiska samhället.

En annan mycket gammal text härstammar ursprungligen från den nyss nämnde konung Anitta av Kussar, vars fader erövrade Nesa. Han slog sina fiender med hjälp av guden Sius. Senare återförde han Sius kultbild till Nesa från Zalpa, dit den hade blivit bortförd. I Nesa byggde han ett tempel till trongudinnan, ett till Sius och ett till stormguden. Anitta talar i texten i första person, och fastän den bevarade texten härstammar från Hattusili I:s tid finns det inget skäl att betvivla att ordalydelsen härstammar från Anitta. Det finns heller ingenting som tyder på att texten skulle ha översatts från akkadiskan. Anitta säger, att han har låtit skriva upp sina ord på en tavla i stadsporten, men tyvärr vet vi inte vilka tecken som användes för att skriva nesitiska i Nesa.

Den fornhettitiska kilskriften liknar den som användes i Alalah i norra Syrien i skikt VII på 1600- och 1500-talen f.Kr. Hattusili I torde ha förstört den staden under sina fälttåg. Alalah VII torde därför ha blomstrat samtidigt som hettitiska kungar residerade i Kussar. Det är möjligt att kilskriften inlånades redan då.

För språkvetarna innebär kilskriften stora problem, samtidigt som det faktum att hettitiskan är skriven med denna skrift tillät Hrozný att snabbt läsa språket och identifiera det som indoeuropeiskt. Tecknen representerar stavelser och texten innehåller sumeriska ideogram och akkadiska logogram. Eftersom den inte är skapad för hettitiskan, återger skriften dess ljudsystem mycket

ofullständigt. Man kan till exempel ofta inte vara säker, om man har att göra med en tonande eller tonlös konsonant. Man kan inte heller vara säker på vokalernas valör i många fall och inte heller på deras längd. En del av det fundamentala ordförrådet döljer sig bakom ideogrammen, när de används konsekvent.

Texterna härstammar från biblioteket i Hattusa, där privilegierade skrivare, som behärskade akkadiska och flera andra språk, utövade sitt yrke. De äldre texterna är fulla med akkadiskt skrivna ord. Man har i Boğazköy hittat sumeriskt-akkadiskt-hettitiska vokabulärer, som utnyttjades i undervisningen och från vilka vi själva med lite skarpsinne kan lära oss betydelsen av hettitiska ord, som inte förekommer i de övriga texterna eller vars valör inte kan bestämmas genom filologiskt arbete med olika textpassager.

Vi har sett att de äldsta texterna är av historisk natur och hettiterna fortsätter genom århundradena att skriva historiska texter, statsfördrag och brev. Lagarna finns i en ålderdomlig variant och i senare varianter, och man omnämner förändringar i lagstiftningen. Man kan där se hur federerade stater integreras med Hattilandet under äldre tid. Man kan få en viss uppfattning om sociala förhållanden, även om mycket är dunkelt.

Omentexter var mycket viktiga. Augurerna kodifierade sina resultat, och leveromen och lottorakel registrerades noggrannt. Magiska ritualer nedskrevs lika noga i en form som påminner om recept. Man kodifierade sina ritualer för olika gudar, och de förekommer på olika språk allteftersom gudarna, som dyrkades, var hattiska, luviska, hettitiska eller hurritiska. Det är genom dessa ritualer som vi har kunskap om de övriga språken i riket. En hurritisk ritual för Teshub i Kizzuwatna förekommer redan omkring 1500 f.Kr. Hettiterna levde under sin stormaktstid i intim kontakt med hurriterna och övertog mycket från deras civilisation Bland annat övertog de en hel del sagostoff, som visar stora likheter med sådant som förekommer hos Hesiodos. Hurritiska kulter och gudar importerades tillsammans med hurritiska prinsessor från Kizzuwatna. Detta rike i det senare Cilicien hade en luvisk-hurritisk blandcivilisation. Suppiluliuma I:s hustru Tadu-

hepa var därifrån och likaledes Hattusili III:s hustru Puduhepa. Klipphelgedomen Yazılıkaya vid Boğazköy, som härstammar från 1200-talet visar ett hurritiskt pantheon, och dynastin var så starkt hurritiserad vid denna tid att konungarna bar hurritiska namn och endast hettitiska tronnamn.

De texter som skildrar hästarnas träning är fulla med termer som härstammar från hurriterna i Mitanniriket och deras indiska överklass. En del av dessa termer är rent indiska och det är intressant att konstatera hettiternas kontakter med ett annat indoeuropeiskt folk.

Allt detta skall inte förleda oss att tro att det indoeuropeiska arvet helt hade gått förlorat. I likhet med grekerna, som levde i en liknande miljö, upptog de mycket från främmande civilisationer. Men vi skall se att de liksom grekerna bevarade sitt indoeuropeiska språk med dess inherenta begreppsvärld och en del av sitt övriga indoeuropeiska arv. Att vi känner hettiterna och deras språk från så gammal tid är naturligtvis ovärderligt. Grekernas förhållanden under mykensk tid får vi ju i stort sett gissa oss till. Hettiternas hieroglyfskrift återspeglar deras begreppsvärld. Att den är skapad för deras eget språk kan man bland annat se av de akrofoniska tecknen. Hieroglyfskriften finner vi på sigill, ofta tillsammans med kilskriftstecken, och på monumentalinskrifter. De flesta av dessa är från sen imperietid och från tiden efter rikets fall och är skrivna på det luviska språket. Den så kallade hieroglyfhettitiskan är därför hieroglyfluviska. Detta språk har till helt nyligen betraktats som en från kilskriftsluviskan betydligt avvikande dialekt, men genom en ny bestämning av vissa teckens valör har det nu framgått att luviskan är i stort sett enhetlig. Det är alltså klart att anatolierna hade en kulturprofil, som skiljer dem från de mer orientaliska folken. Vi skall nu se, att vi genom språket och med språket förbundna realia kan få en ganska bra uppfattning om vari deras egenart bestod. Anatolierna bildar den tredje delen av en triptyk av indoeuropeiska folk vid Medelhavet, som vid olika tider, i från öster till väster avtagande grad påverkats av de orientaliska civilisationerna och som i likhet med grekerna och romarna tjänat som förmedlare av eget

och assimilerat kulturgods västerut. Vi skall nu se vari det egna bestod.

*

Hettiternas och luviernas invandring i Anatolien kan ha ägt rum vid ungefär samma tid som de första grekernas invandring i Grekland. Vi känner hettiterna från ungefär 1800 f.Kr., och vi har sett att en av deras äldsta texter verkar som en ursprungslegend. Samtidigt är det ett obestridligt faktum, att de olika anatoliska språken skiljer sig betydligt inte bara från grekiskan utan också från de flesta övriga indoeuropeiska språken. De har många drag som verkar synnerligen ålderdomliga, medan andra avvikande drag kan tolkas endera som modernismer eller arkaismer på grund av vår otillräckliga kunskap om den äldsta språkutvecklingens stadier. Man måste i varje fall anta att anatoliskan har varit isolerad från de andra indoeuropeiska språken under en längre tid. Huruvida anatolierna under denna tid eller en del av den redan befann sig i Anatolien eller inte är osäkert. Den stora likheten mellan Kurgankulturen norr om Svarta havet, vilken somliga arkeologer anser vara en ålderdomlig indoeuropeisk kultur, och gravskicket och fynden i det förhistoriska anatoliska Alaca Hüyük visar på en tidig kulturgemenskap. Detta tillsammans med hettitiskans ålderdomlighet skulle kunna tala för att hettiterna har varit bofasta i Anatolien under åtskilliga århundraden i förhistorisk tid. De skulle också ha kunnat invandra från ett annat håll än grekerna, såsom över Kaukasus. Detta är dock osäkert.

Säkert är att hettiternas och luviernas vokabulär är indoeuropeisk till sin allra största del och att de hade en ursprungligen indoeuropeisk religion. Denna uppgick snart i en synkretistisk blandning. De hade likaså en indoeuropeisk lag, som det fortfarande finns spår av i de hettitiska lagtexterna som i övrigt starkt påverkats av babylonisk lag. När det gäller de ursprungliga dragen i religion, lag och samhällsskick visar hettiterna en gemenskap med romare, kelter och germaner som inte är tillfällig och av vilken forskningen nu ger en allt tydligare bild.

Den hettitiske konungen heter *hassus* och drottningen *hassusara*. Orden hör till verbet *has-* "att föda" och konungen är alltså mannen av börd. Denna term påminner om vårt germanska *konung*, och den hettitiska uppfattningen om konungen som stormgudens ståthållare skiljer sig också från orientens föreställningar. De främsta gudarna, i vars tjänst konungen står, är stormguden och solguden. Trots att hettiterna dyrkade tusentals gudar, och trots en stor benägenhet att upptaga och assimilera underkuvade folks och grannarnas gudar, tycks det finnas något indoeuropeiskt kvar i religionen. Själva ordet för gud, *sius* är otvivelaktigt indoeuropeiskt och besläktat med latinets *deus*. Nyligen har det framkommit, i den restaurerade Anittatexten, att *sius* inte bara var ett appellativ, utan att *Sius* är namnet på hettiternas solgud. Denne gud var ursprungligen den främste. I Anitta-texten kallas han rent av *Sius-summis* "vår sol", ett uttryck som senare användes för att beteckna Hans Majestät konungen, och som skulle kunna uppfattas som den indoeuropeiska stammens sol till skillnad från andra folks. I varje fall är *Sius*, solen, uppenbarligen identisk med grekernas *Zeus* och romarnas *Juppiter*, som kommer från samma stam *dei-* "lysa" med de konsekvenser som detta kan ha för uppfattningen om den indoeuropeiska överguden. Stormguden, *Tarhunt-*, står hos anatolierna vid sidan av *Sius*, och framträder allt mer som huvudgud, så att han i hellenistisk tid identifieras med Juppiter. *Tarhunt-* står vid sidan av solguden på samma sätt som den germanske Tor vid sidan om Oden och Tyr. Den senare bär ett namn av samma rot som *Sius*, och enligt religionsforskaren Dumézil har han drag som identifierar honom med den högste himmelsguden hos andra indoeuropeiska folk. Stormguden påminner på många sätt om Tor, och fastän det finns liknande gudar i orienten är det inte uteslutet att något ursprungligt indoeuropeiskt kvarlever också i hans gestalt.

Även i religionsutövningens termer och former finns det mycket som är indoeuropeiskt. Den vanligaste offerhandlingen betecknas med verbet *sipand-*, identisk med det tyska verbet *spenden* och i de magiska ritualerna finns klara paralleller till den

indiska Atharvaveda. Det finns inom den religiösa terminologin uttryck och föreställningar som tycks förbinda anatolierna intimt med romarna. E. Laroche har visat att *arguwar*, en term som hänför sig till ett visst slags bön, betecknar vad han kallar en "plaidoyer justificatif" och kan jämföras med latinets *argumentum*. Denna term hör förstås även till lagspråket; *arguessar* betyder "bevis". I lagspråket finner man för övrigt några av de mest förvånande överensstämmelserna med det romerska. *Sarnink-* (som bör läsas *sarnk-*) är ett verb som avser gottgörelse för begångna oförrätter. Verbet motsvarar exakt det latinska *sarcire* "laga" (*sarnk-* är en form med *n*-infix från samma stam) och den legala betydelsen är in i detalj identisk. Till lagspråket hör också ett uttryck som kastar ljus över det romerska *sons* "skyldig" och *insons* "oskyldig". *sonticus* betyder *certus* "säker" och *cum iusta causa* "med rättmätig grund" i uttrycket *morbus sonticus* "svår sjukdom som är laga förfall" och *causa sontica* "laga förfall". Man har länge förstått att *sonticus* hör ihop med det svenska *sann*. Men hur kan då *sons* samtidigt betyda skyldig? Uttrycket har sin motsvarighet i isländskans *sannr at* "skyldig till något". A. Meillet ansåg, att man för att kunna förklara betydelsen skyldig måste känna till de uråldriga formler i vilka ordet förekommer. En sådan formel, just den som yttras när en man erkänner sig skyldig, har nu dykit upp i hettitiskan och lyder antingen *eszi-at iyawen-at* "Detta är (sant), vi har gjort det" eller med particip av verbet vara: *asan-at iyanun-at* "detta är sant, jag har gjort det", vilket skulle motsvara ett latinskt *id sons, id feci. sons* (som liksom svenska *sann* är participet av verbet vara) har helt förståeligt övergått till att beteckna den som uttalar formeln: *id sons (sum).* Den hettitiska formeln tycks alltså vara den saknade gamla indoeuropeiska bekännelsen.

Det finns särskilda likheter också mellan hettitisk och indisk lag. Hettitiskan och vedisk sanskrit har till exempel formeln "han har blivit en varg" (vediskt: *vṛko hi saḥ*, hett.: *zik-wa ulippas kisat* "du har blivit en varg") för den som har ställt sig utanför lagens gemenskap.

Det hettitiska *ulippa-* för varg är besläktat med latinets *lupus*

"varg" och *volpes* "räv". Det kan här få illustrera det indoeuropeiska ordförrådet i de anatoliska språken, som kommer att visa sig ännu mycket större än man hittills har trott, eftersom många ords etymologi och somliga ljudöverensstämmelser ännu inte har blivit klargjorda. Antalet låneord från den autoktona hattiskan, hurritiskan, babyloniskan och andra språk är i hettitiskan betydligt mindre än man skulle tro. Allt pekar på att den överväldigande delen av ordförrådet verkligen är indoeuropeisk.

Hettitiskan tycks vara det enda indoeuropeiska språk som har behållit två termer för såväl eld som vatten, medan de övriga språken har bibehållit den ena eller den andra. De vanligaste orden är *pahhur* för eld och *watar* för vatten, vilka motsvarar grekiskans *pur* och *hydōr*. Hettitiskan har emellertid också *agnis* och *habas*, av vilka det första motsvarar latinets *ignis* "eld" och det andra förmodligen är besläktat med latinets *aqua*, men mera bestämt motsvarar det *ab-* som ligger till grund för latinets *amnis* "flod" och flodnamn som engelska Avon. Till skillnad från latinets *ignis* och *aqua* har den besläktade umbriskan *pir* och *utur*. Alla fyra orden fanns således i det äldsta Italien. Det andra ordet för vatten lever kvar i latinets *unda* "våg". *pahhur* och *watar* är neutrala ord, medan de andra två orden ses som besjälade väsen och i hettitiskan har en form som är gemensam för maskulinum och femininum. I de flesta språken har denna konceptuella skillnad försvunnit med resultat att endast ett ord behövs. Även i hettitiskan försvinner *agnis* och *habas* för eld och vatten, men den konceptuella skillnaden hålls ändå vid liv genom ett suffix med specificerande och animerande funktion så att det neutrala *watar* kan animeras i formen *wetenants*.

Den fundamentala skillnaden mellan besjälat och neutralt tycks vara något mycket gammalt i indoeuropeiskan och frågan är om inte hettitiskans intressanta frånvaro av femininum är något ursprungligt. Hettitiskan saknar flera av de grammatiska kategorier som vi har vant oss att betrakta som normala i gamla indoeuropeiska språk. Femininum är en av dem och det har diskuterats mycket om dess frånvaro bör betraktas som en arkaism eller resultatet av en förlust. Eftersom femininformen är en avledd

form från den maskulina tror nu många att det är frågan om en ålderdomlighet. Hettitiskan visar alltså en opposition mellan två former, besjälat och obesjälat. En liknande opposition mellan endast två element finner vi också när det gäller numerus, modus och tempus. Hettitiskan har endast singularis och pluralis, men inte någon form för tvåtal, dualis, som förekommer i andra fornspråk. Hettitiskan har inte heller någon konjunktiv eller optativ (önskeform) utan har som enda modus — som står i motsats till grundformen nominativ — imperativen med former som motsvarar dem i andra indoeuropeiska språk. Denna form fyller samma funktion som konjunktiv, optativ och imperativ i andra språk och gör handlingen till något osäkert eller eventuellt, till skillnad från den säkra handlingen som uttrycks genom indikativen. Som tempus har hettitiskan ett presens, som också uttrycker futurum, och i motsats därtill ett preteritum för förfluten tid, medan andra språk har ett imperfektum, ett perfektum och en aorist, som är en aspektform för punktuell handling, vilken lätt övergår till en tempusform. Hettitiskan har en perifrastisk (omskrivande) form med hjälpverbet hava, som verkar modern, men vars tillkomst också kan observeras i latinet, och som i viss mån fyller ett perfektums funktion. De formelement varmed indoeuropeiskt perfektum bildas, särskilda ändelser jämte viss vokalism och ibland reduplikation, förekommer alla i hettitiskan, men hör till andra kategorier. De ändelser, som vi vant oss att betrakta som perfektändelser, kännetecknar en av de två hettitiska deklinationerna samt mediala former. Den hettitiska användningen av dessa ändelser tillåter de jämförande språkforskarna att rekonstruera uppkomsten av indoeuropeiskt perfektum och mediala former. Hettitiskan ger på detta och många andra områden ett viktigt bidrag till förståelsen av det indoeuropeiska formsystemet.

r-ändelserna som kännetecknar latinets deponentia förekommer i hettitiskan, men som en icke obligatorisk partikel, vilken läggs till de mediala ändelserna. Också här tillåter hettitiskan en inblick i en formkategoris ursprung. Det är möjligt att vissa verbstammar som slutar på *-s* också visar på ursprunget till vissa indoeuropeiska aoristformer. Latinska och germanska verb på långt *ē*

såsom *lucere, frigere* har sin motsvarighet i en hettitisk kategori som betecknar stativ. Även andra verbkategorier förklaras av en jämförelse med hettitiskan.

Det är emellertid inte bara formsystemet utan också ljudsystemet som kan förklaras genom hettitiskan. Man har till exempel trott att ett rekonstruerat ljud, en så kallad laryngal, som skall förklara mycket av den indoeuropeiska vokalismen, existerar i sinnevärlden i form av hettitiskans *h*. Denna uppfattning torde i sina enskildheter behöva revideras, men det är säkert att detta hettitiska ljud har stor betydelse för rekonstruktionen av den ursprungliga indoeuropeiskans ljudsystem. Därmed följer också att den indoeuropeiska etymologin som vetenskap kommer att taga ett nytt steg framåt. Vi kommer att få en inblick i många av våra egna ords ursprung och tidigaste betydelse och deras relationer till varandra, som vi hittills har saknat. De anatoliska språkens ålderdomlighet låter oss också — när den rätt har förståtts — här komma längre i vår kunskap om våra egna tankeformers och begreppsystems uppkomst.

Så stora överensstämmelser som med italiker och kelter finner vi kanske inte med grekerna. Det är därför föga sannolikt att hettiter eller luvier skulle ha bildat något slags substrat för de invandrande grekerna på öarna eller i det europeiska Grekland. Som vi har sett är det knappast heller troligt att de anatoliska folken invandrade tillsammans med grekerna. Låneord förekommer emellertid, såsom Gr. *amárē,* Hett. *amiyara* "kanal". Gr. *khalyps* "järn, stål", Hett. *habalki* och Gr. *sólos,* Hett. *sulais* "bly" hör till Anatoliens metallurgiska tradition. Även ord av hurritiskt ursprung har kommit in genom hettitisk-luvisk förmedling såsom Gr. *óbryza* "guldanalys" som kommer från ett hurritiskt *hubrushi.* Över huvud taget hade hurriterna ett stort inflytande på den hettitiska kulturen, som vi redan har nämnt, men på vilket sätt som grekerna fick kännedom om det hurritisk-hettitiska sagostoffet som vi finner hos Hesiodos är inte uppenbart. Det troligaste är att grekerna fick kunskap om det efter hettiterrikets fall vid de sjöfärder som de företog österut. I Cilicien och Syrien levde den hurritiskt-luviska kulturen kvar. Även

stater i Syrien kallade sig hettitiska och deras konungar bar hettitiska namn. Det fanns också ett luviskt inflytande på Cypern, som hade satt sina spår. Kontakter via Lydien är emellertid också möjliga.

*

Under det andra årtusendet f.Kr. utövade hettiterna en dominans över folken i västra och södra Anatolien, som befolkades av luvier. De luviska områdena stod i vasallförhållande till konungen i Hattusa. De kontakter som kan ha funnits mellan hettiter och mykenska greker torde alltså ha förmedlats av luvierna. Förhållandena under 1400-talet f.Kr. återspeglas av de hettitiska historiska texter och statsfördrag, som rör förhållandena i västra Anatolien, och som tidigare har ansetts härröra från 1200-talet. Jag menar Maduwattatexten och den därmed förbundna Ahhiyafrågan. Vi vet att hettiterna hade kontakt med Ahhiya, ett rike under konung Attarissiya. Det har varit frestande att identifiera detta rike med akhaiernas. På 1200-talet hade hettiterna kontakt med Wilusa under konung Aleksandu. Detta skulle kunna vara Ilion under Alexander-Paris. Attarissiya skulle då vara Atreus. Nu är det emellertid otvivelaktigt fastställt, på epigrafiska och språkliga grunder, att Madduwattatexten hör till det begynnande 1300-talet. Den tillhör inte Tudhaliya IV:s och Arnuwanda III:s tid under andra hälften av 1200-talet utan tiden före Suppiluliuma I, då konungar med samma namn regerade. Maduwatta, en hettitisk vasall, fördrevs av Kupanta-dLAMA av Arzawa, ett rike i västra Anatolien, men återinsattes. Konungen av Ahhiya, som tidigare varit emot Maduwatta, stöder sedan jämte Arzawa Maduwattas politik, som riktar sig mot Alasya, d. v. s. Cypern. Cypernpolitiken stämmer väl med samtida brev angående Cypern som har hittats i El Amarna i Egypten. Konungen av Alasya är i början av 1300-talet en självständig härskare, som brevväxlar med Egypten. Hettiterna, som tidigare haft överhöghet över Cypern och som skickade politiska fångar dit i exil, gör anspråk på åtminstone nominell suveränitet. Hettiterna befann sig under

Suppiluliumas föregångare Tudhaliya III och Arnuwanda I i ett svaghetstillstånd med dynastiska strider och Amenophis III skriver till konungen i Arzawa: "Jag har hört att allt är slut, även landet Hattusa är sönderslaget". När den hettitiske konungen besvärar sig över Maduwattas angrepp på Cypern, vågar denne svara: "Varken du eller din föregångare har sagt att Alasya är ditt". Maduwattas politik stämmer bra med ett brev från Alasya till farao där det står: "Folk från Lukka (Lykien eller det luviska landet i allmänhet?) erövrar varje år en liten stad i mitt land".

I Maduwattatexten nämns således Ahhiya som ett rike under Attarissiya. Om detta syftar på akhaierna måste vi antaga, att dessa redan omkring 1400 f.Kr. fanns i västra och sydvästra Anatolien eller på en närliggande ö. I Maduwattatexten förekommer också namnet Muksu, ett namn som påminner om den lydiske Mopsos, som var stadsgrundare i Pamfylien och Cilicien på trojanska krigets tid. Namnet förekommer igen, betydligt senare, i Karatepeinskriften från 700-talet, där konung Asitawadas säger sig härstamma från Muksus. Omdateringen av Maduwattatexten tillåter inte någon identifikation av Attarissiya eller Muksu med den trojanska tidens gestalter.

Det hettitiska stormaktsriket föll i samband med de stora folkvandringarna och Hattusa gick under. Enligt Peter Neve som är sysselsatt med grävningarna i Boğazköy kan man i tronsalen se märken efter pilspetsar som avlossades när de styrande hettiterna utrotades. Hettiter torde dock ha levat kvar i Hattilandet. Man får tänka sig, att de mykenska grekerna hade direkt, om också sporadisk, kontakt med hettiterna och de med Hattusa allierade anatoliska staterna fram till denna tidpunkt. När frygerna hade etablerat sig i Centralanatolien var dessa direkta förbindelser avbrutna. Taurusbergen utgjorde emellertid ett skydd för luvierna och deras stater överlevde söder om bergen. De levde kvar i Cilicia campestris och i Cilicia aspera samt i Lykaonien och Lykien. Man kan tänka sig att Herodotos fick sitt orientaliska sagostoff från detta område. Annan import ägde rum med frygernas förmedling. Till dem hör gudinnan Kybele. Kubabas vandringar kan följas från 1700-talet till 600-talet i Syrien och centrala Anato-

lien. Redan i Kaneš förekommer en präst till Kubabat och gudinnans namn förekommer som element i kvinnonamn. Vid samma tid förekommer gudinnan i Alalah VII och på 1400-talet är hon populär i Alalah. På 1300-talet är hon stadsgudinna i Karkemiš, där hon härskar tillsammans med Tarhu, stormguden, och hjortguden Karhuha. I samband med de hettitiska konungarnas syriska kampanjer på 1500- och 1400-talen importerades hon till Kumanni, d. v. s. Comana i Kappadocien. Men i denna religiösa metropol, senare skildrad av Strabon, var hon en mindre gudomlighet vid sidan av Teshub och Hebat — hurriternas gudapar — Ishtar och Sin. Efter det hettitiska rikets fall fungerade Karkemiš som den hettitiska traditionens huvudstad (1200—900 f.Kr.). Det var då som Kubaba, i egenskap av den viktiga stadens gudinna, spred sig på nytt till Cilicien och Kappadocien, som den stora gudinnan. Genom riket Tabal i Kappadocien nådde hon till frygernas gräns och hon förekommer i reliefen vid Karaburun. Frygerna övertog henne och förde henne vidare till den grekiska världen. I Malatya finner vi henne sammanblandad med den anatoliska solgudinnan. Hos frygerna är hon uppenbarligen förväxlad med Hebat, som redan var identisk med hettiternas solgudinna i Arinna. Föreningen mellan Kybele och Attis och de orgiastiska kulterna beror sedan på frygiska föreställningar.

För tiden efter hettiterrikets fall och fram till 500-talet f.Kr. får vi för Anatoliens historia huvudsakligen lita till babyloniska källor. Av luviska riken finner vi Qum i Cilicien, Tabal och Hilakku i Kappadocien, Meliddu, som är Malatya (Melitene) och Kummuhu (Kommagene). Det är här och i Syrien som vi har de flesta hieroglyfinskrifterna. Karkemiš var huvudstad för ett stort område, som förmodligen sträckte sig ända till Melitene. Konungen i Karkemiš var noga med att föra de hettitiska traditionerna vidare. Relieferna i Malatya påminner om dem i Yazılıkaya. Den sydligaste hettitiska staten var Hattina vid Orontesmynningen. Även Aleppo var en tid luviskt. Det hurritiska och semitiska inflytandet var naturligtvis starkt och många av rikena erövrades av araméerna. Bland härskartitlarna förekommer en ny, *tarwana*, som kanske har givit upphov till grekiskans *týrannos*. Adana,

som låg i riket Que var en viktig stad. Grekerna, som började segla i dessa områden på 700-talet f.Kr. torde ha besökt denna stad liksom Mersin och Tarsus och Hattina (al-Mina). Härigenom kom inflytandet från Urartu på den grekiska konsten och säkert också mycket av myterna och sagorna. Perioden slutar med den kimmeriska och skytiska invasionen och med lydernas maktutveckling. Smyrna erövrades 600 f.Kr.

Lydiernas för grekernas så fascinerande rike hörde ju också till ett av de anatoliska folken. Till skillnad från lykiskan är lydiskan inte en luvisk dialekt, utan påminner i vissa drag snarare om hettitiskan. En arameisk-lydisk tvåspråkig text har bidragit till dess tolkning.

Lykierna blev inte erövrade av lydiern Kroisos. De stod emot lydierna, liksom de stod emot andra inträngligar såsom Harpagus, Antiochos III och Brutus. Romarna hade mycket besvär med de kvarvarande luviernas piratverksamhet i Cilicia aspera. Lykierna levde i kontakt med Rhodos och det var därifrån som de hämtade sin skrift. Nyligen har man hittat en lykisk-grekisk-arameisk trespråkig text vid Lethoon i Xanthos, som förmodligen kommer att leda till att de längre, hittills dåligt förstådda texterna kommer att kunna tolkas bättre. I varje fall ökar den avsevärt vår kunskap om lykiskan, som vi har känt mest från korta och ganska stereotypa gravinskrifter. Lykiskan och den närbesläktade luviskan kastar ömsesidigt ljus över varandra och berikar så den jämförande anatoliska språkforskningen, som nu i sig är en komparativ vetenskap.

Det är inte säkert, att Herodotos har rätt beträffande lykiernas matrilineära system. Det tycks emellertid som om gravinskrifterna kan ge ett visst stöd för antagandet att moderssidan hade en viss betydelse. Med beaktande av den hettitiska drottningens starka ställning är det möjligt att detta är ett gammalt anatoliskt drag, men vi skall inte vara säkra på att det inte är indoeuropeiskt. Det finns tecken på att morbrodern och morfadern var synnerligen betydelsefulla personer i den indoeuropeiska familjen.

Under persisk tid styrdes Lykien av de kariska satraperna och till den tiden daterar sig den nyupptäckta trespråkiga inskriften,

som visar att en karisk gud dyrkades i Xanthos under satrapen Pixodaros (358). Karerna hör ej till de indoeuropeiska anatolierna.

Många luviska element förekommer i den hellenistiska onomastiken. Vi finner namn som *Tarkondemos* och *Trokondas* i Lykien och Cilicien, vilka innehåller stormgudens namn, *Tarhunt-*. *Sarruma,* stormgudens son, förekommer i *Pigesarmas*. *Ermaktas* innehåller mångudens namn, *Arma*. *Nenis* betyder broder (*nani-* på luviska). *Rōndas* med flera namn innehåller namnet på hjortguden, som i Karkemiš kallades Karhuha men som också hette *Runt-*, ett namn som betyder den behornade och hör ihop med hettitiskan *karawar* "horn", men visar ett fallet *k-*. Jämför namnet Kurunta på en konung i Tarhuntassa, en viktig luvisk stad, som nu har blivit upptäckt av arkeologer, och som, om utgrävningarna kan fortsätta, förhoppningsvis kan innehålla textfynd. *Armapiyas* innehåller efterledet *piya-* "giva, given". *Tarkimōs* innehåller ordet *muwa* "styrka". Olba vid floden Cydnos i Cilicien ägde ett berömt Zeustempel. Den lokala onomastiken visar att *Tarhunt-* här är ymnigt förekommande, och det är därför säkert att Zeus är lika med *Tarhunt-*, den anatoliske stormguden, som under romartiden bar namnet *Juppiter Dolichenus*. I en närliggande cilicisk stad, Corycus förekommer en liknande onomastik och där bär prästerna luviska namn långt ner i romersk tid.

I Corycus fanns Typhons grotta enligt Iliaden. Ett monster Typhoeus nämns också i slutet av Hesiodos Theogoni. Hans moder är jorden och hans fader är Tartarus. Zeus lyckas nedlägga monstret. Enligt Pindaros hör Typhon hemma i Cilicien. Enligt Apollodoros förföljer Zeus honom till berget Casius, där han skär av Zeus' fotsenor. En drake bevakar dem, men Hermes hjälper till att stjäla dem tillbaka. Den hettitiska sagan om Illuyankas är nästan likadan. I en av de två versionerna blir draken överlistad efter att ha blivit bjuden på en festmåltid. En liknande historia berättas av Oppianus. I Ullikummi-episoden av den ursprungligen hurritiska Kumarbicykeln berättas också en sådan historia, och här nämns berget Hazzi, som torde vara Casius. Grekerna måste ha lärt känna sagan genom fenikisk förmedling och namnet Typhon är fenikiskt. Det är Hermes som räddar Zeus. Nu är det

ett faktum, att Hermes var den ledande guden i Corycus och avbildas på stadens mynt. Runtas, som identifierades med Hermes är ovanligt ymnigt förekommande i Corycus' onomastik. Det är därför inget tvivel om att luviska traditioner ligger till grund för den grekiska sagan. Här har alltså den hettitiskt-luviska världen satt sitt spår i grekisk tradition. Hur rik den anatoliska världen var har dock först vårt århundrade avslöjat och nya stora upptäckter kommer här säkert att göras inom både historien och språkvetenskapen.

LITTERATURHÄNVISNINGAR

B. Hrozný uttolkade det hettitiska språket. Hans viktigaste (nu naturligtvis föråldrade) publikation var *Die Sprache der Hethiter,* 1—2, Leipzig 1916—17.

A. Meillets *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes,* 7. éd. Paris 1934, är nog än i dag den bästa introduktionen till jämförande indoeuropeisk språkforskning. Hettitiskans betydelse framgår dock ingalunda i detta verk. Meillets metodologiska diskussioner i olika verk, såsom i *La méthode comparative en linguistique historique,* Oslo & Paris 1925, bör ännu beaktas.

Betydande moderna publikationer, i vilka full hänsyn har tagits till de anatoliska språkens betydelse för den jämförande språkforskningen är É. Benveniste, *Hittite et indo-européen,* Paris 1962, och *Indogermanische Grammatik,* Bd 3: t. 1 av C. Watkins, Heidelberg 1969. Den senare författaren har i flera artiklar behandlat lexikaliska överensstämmelser mellan hettitiskan och andra indoeuropeiska språk, bl. a. dem på lagspråkets område som nämns i min artikel.

En uppfattning om den hettitiska litteraturens mångfald kan erhållas genom bläddrande i E. Laroche, *Catalogue des textes hittites,* Paris 1971. *Neuere Hethiterforschung,* utg. G. Walser, Wiesbaden 1964 (Historia . . . Einzelschriften. H. 7) innehåller intressanta artiklar om olika sidor av hettitisk kultur. A. Goetze, Kleinasien (i: *Handbuch der Altertumswissenschaft,* Abt. 3:1:3. 3.1. 2., neubearb. Aufl. 1957) och O. R. Gurney, *The Hittites,* Rev. ed. Pelican Books 1961, rekommenderas.

Den som är intresserad av hieroglyfskriften finner alla teckenformerna i E. Laroche, *Les hiéroglyphes hittites,* p. 1, L'écriture, Paris 1960.

Den arameisk-lydiska bilingva texten publicerades först av P. Kahle och F. Sommer i *Kleinasiatische Forschungen,* Bd 1 utg. F. Sommer och H. Ehelolf, Weimar 1927/30. Den trespråkiga texten från Xanthos diskuteras i *Académie des inscriptions et belles-lettres* [*Paris*], *Comptes-rendus des séances de l'année 1974,* janv.-mars, s. 82—149.

Den inledningsvis nämnda Zalpatexten är utgiven av H. Otten: *Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa,* Wiesb. 1973 (Studien zu den Boğazköy-Texten. 17). Anittatexten är utgiven av E. Neu: *Der Anittatext,* Wiesb. 1974, i samma serie (StBoT. 18); diskussionen om Sius återfinns på s. 116—131.

Omdateringen av Madduwattatexten diskuteras av H. Otten i *Sprachliche Stellung und Datierung des Madduwatta-Textes*, Wiesb. 1969 (StBoT. 11).

Hettitisk historia kan med fördel studeras i artiklar i *Fischer Weltgeschichte* band 3 (3. Aufl., Frankf. 1974) och 4 (3. Aufl. 1975) av H. Otten (band 3, s. 102—176) och Ph. H. J. Houwink ten Cate (band 4, s. 112—134). I Houwink ten Cates verk *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period*, Leiden 1961, finner vi en diskussion om den anatoliska kulturens kvarlevor i hellenistisk tid, som jag har utnyttjat för sista delen av min artikel. Kybeles bakgrund är beskriven av E. Laroche i Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne, *Travaux du Centre d'études supérieurs specialisé d'histoire de religions de Strasbourg 1960*, s. 113—128.

SUMMARY

The article describes the presence of Indo-European peoples in Anatolia in the second and first millennium B.C. and mentions the research in progress concerning the culture and languages of these Anatolian peoples. Its significance for the understanding of the interrelationship between the different Indo-European dialects and Indo-European general culture is discussed. The specific connections between Anatolian and Italic cultures, such as some common legal terms, are mentioned. In the latter part of the article the Anatolian influence on classical Greek legend is explained in connection with the survival of Anatolian culture in the southern part of Anatolia after the fall of the Hittite empire and the survival of Anatolian religion in the hellenized cult centers.

The early history of the Hittites has been further elucidated by the recent discovery of some archaic cuneiform texts that contain narratives in which history and myth can hardly be separated, and which contain references to the early Hittite capital Nesa and prove that this city is identical with Kanesh of the Assyrian merchants' colony. The Hittite language, which the Hittites called Nesili, was named after this city. The name that we use for the language, Hittite, derives from the latter capital Hattusa, which was earlier inhabited by the non-Indo-European Hattic people. The Luwian language, which was related to Hittite, was spoken in southern Anatolia, above all in the Cilician province, which was of great importance in the Hittite empire. Like Hittite, it is found in the cuneiform archives of Boğazköy-Hattusa, but there are also many hieroglyphic Luwian inscriptions, written with a specific kind of hieroglyphs that belong to the Anatolian civilisation. The Lycian and Lydian languages, which belong to classical antiquity, are related, the former closely to Luwian and the latter, generally, to the older Anatolian languages.

The word for God is Hittite *sius* and it is probable, judging from one of the newly found texts, that one of the main gods of the Anatolians, the Sungod, was actually called Sius in Hittite. This word is related to Greek Zeus and Latin Juppiter. The Hittite vocabulary has already been proven to be Indo-European to a very large extent, but research in progress will prove that the Indo-European vocabulary of the Anatolian languages is even larger than hitherto believed and new interesting facts concerning the semantics of Indo-European words and Indo-European phonology are in the process of being discovered. The significance of Anatolian for the elucidation of the prehistory of our family of languages and the connected cultural phenomena will therefore increase. In the present article it is attempted to give an outline of these developments, necessarily in a sketchy way. It will, however, hopefully, give some insight into this fascinating research, its present position and its potentialities.

PAAVO ROOS

Labraunda och de antika stadionanläggningarna

När man talar om antika stadionanläggningar, tänker man nog i första hand på de anläggningar i Grekland, där de äldsta och mest kända idrottsspelen under antiken utspelades: de olympiska och de pythiska i Olympia och Delfi samt även den yngre anläggningen i Athen, senare återuppbyggd till de första olympiska spelen i modern tid. Men liksom det under århundradenas lopp skapades lokala idrottstävlingar och byggdes stadionanläggningar även på andra håll i Grekland, uppstod sådana i Mindre Asien. En del av dessa anläggningar är fortfarande tämligen väl bevarade, såsom de i Miletos, Ephesos och Aphrodisias. Andra har försvunnit under så sen tid att lämningar av dem finns redovisade av de föregående århundradenas forskningsresande; detta gäller t. ex. stadion i Smyrna. Andra åter känner vi till genom omnämnanden i antik litteratur eller inskrifter utan att minsta spår finns kvar av dem och utan att deras exakta läge är känt. Till dem hör Halikarnassos och Kaunos. Kanske var det ibland frågan om provisoriska anläggningar som iordningställdes för ett speciellt tillfälle och inte avsågs att bevaras. I det sammanhanget kommer man osökt att tänka på Xenophons skildring, hur de från Babylon återvändande grekiska soldaterna skulle fira ankomsten till Svarta Havet genom Armeniens berg med idrottstävlingar. När den som fått i uppdrag att ordna dessa blev tillfrågad inför deras början om var han hade tänkt sig tävlingsplatsen, pekade han på den plats där de stod och sade: denna höjd är förträfflig att springa på där var och en vill.[1]

[1] Xenophon, *Anabasis*, IV, 8, 26.

Även av de bevarade anläggningarna finns det sådana som genom sitt läge i terrängen påminner om den hemvändande grekiska härens i all hast hopkomna tävlingsplats. Medan andra, i synnerhet sådana från romersk tid, består av välbyggda anläggningar försedda med symmetriskt ordnade sittplatsrader och inordnade i den omgivande stadsplanen, består de av nödtorftigt jämnade men nu övervuxna områden, där endast sparsamma rester av i klippan uthuggna sittplatser vittnar om ett åskådarutrymme.[2]

En sådan anläggning är den som hör till Zeus Labraundos' helgedom nära Mylasa i Karien i sydvästra Mindre Asien.[3] På grund av terrängens beskaffenhet ligger den ensligt, något ifrån resten av den av tempel, propyleer och stoor bestående helgedomen.[4] Trots att de svenska utgrävningarna i Labraunda hade pågått i fem säsonger från 1948 till 1953, var det först 1960 som arkitekten Olle Joneborg upptäckte, att det smala och relativt jämna fält, över vilket stigen från den moderna byn löpte ned till Mylasa på slätten, var ett antikt stadion. Det är nämligen inte mycket, som anger anläggningens karaktär. Sittplatserna består av endast några få i klippan uthuggna hyllor enbart på den del av sluttningen som är belägen högre än löparbanan, den norra, och det på en mycket begränsad del av dess sträckning.[5] Mittpartiet av banan upptages av en turkisk begravningsplats, inhägnad av stengärdsgårdar, så att banans ändar inte är synliga från varandra. Dessutom är dessa på ett ovanligt sätt placerade högre än den omgivande marken i stället för att använda sig av en natur-

[2] En del är t. o. m. på grund av terrängens beskaffenhet betydligt kortare än den normala längden 600 fot, t. ex. stadion i Arykanda i Lykien, se G. E. Bean & J. M. Cook, The Carian Coast III, *Annual of the British School at Athens 52, 1957, s. 93.*

[3] De flesta stadier hör ihop med städer, men även i Mindre Asien förekommer stadier i förbindelse med enbart en helgedom och festplats som Olympia eller Epidauros: utom i Labraunda gäller det t. ex. Didyma.

[4] Se A. Westholm, Labranda, *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden 1, 1976, s. 54.*

[5] Ett på slät mark eller i en svacka förlagt stadion har givetvis i regel lika många sittplatsrader på båda sidor. Ett stadion placerat på en sluttning har ofta färre rader på ena sidan men dock några som i Delfi, se E. J. Holmberg, *Delfi och Olympia,* Göteborg 1976, s. 40 f.

lig svacka i terrängen. Avslutningarna blir därför tornliknande konstruktioner, som höjer sig lodrätt ur den omgivande terrängen och har föga likhet med vad man väntar sig att finna i ett stadion.[6] I väster reser sig detta torn nära två meter från vad som ser ut som en fortsättning av löparbanan men på en lägre nivå, ursprungligen förbunden med denna genom en trappa. Denna fortsättning är 24 meter lång och leder över en grund bäckravin till sluttningen mittemot med en tunnel för bäckfåran under sig. Om avsikten endast var att skapa ett solitt stöd för 'stadiontornet' för att möjliggöra en löparbana av vedertagen längd, har ett stort arbete lagts ned på detta ändamål. I alla händelser tycks övergången inte leda till något på andra sidan ravinen. I den östra ändan av banan reser sig tornet betydligt högre ur den omgivande terrängen men är i gengäld sämre bevarat.

Därigenom har man skapat en tillräckligt lång jämn sträcka för att kunna få en bana om 600 fot, dock inte mer än nätt och jämnt. Den rad av block eller plattor, som på ett grekiskt stadion brukar markera start- resp. mållinje, är bevarad i båda ändar. Även om de flesta av blocken har rubbats, kan det ursprungliga läget fastställas, och det visar sig, att detta har varit nio meter från 'tornets' kant i väster och sju meter i öster. Vilken sida var målet? Detta brukade alltid vara i samma ända och startlinjen följaktligen variera, beroende på om man sprang ett udda eller jämnt antal sträckor.[7] Åtminstone den ena ändan bör ha tillräckligt utrymme för att löparna skall kunna passera mållinjen med oförminskad fart utan rädsla för att banans slut i form av ett stup, en mur eller en sittplatsrad skall vara alltför nära, för att de skall kunna stanna i tid.[8] På närheten av en bergvägg eller ett

[6] En stadionanläggning med endast ett torn finner man i Sikyon, se H. A. Harris, Stadia and starting-grooves, *Greece and Rome 7, 1960, s. 33, pl. IV a.*

[7] Loppen var i allmänhet en enda sträcka, som i likhet med anläggningen kallades stadion, två sträckor, kallat diaulos, och ett långlopp med benämningen dolichos. Dettas längd kunde variera på olika platser från sju till tjugofyra sträckor.

[8] Bacchylides säger i ett lovprisande av en segrare i löpning (ode 9), att denne rusade i armarna på åskådarna och stänkte ned deras kläder med olja. Ett tecken på att avståndet från mållinjen till åskådarplatserna var för kort?

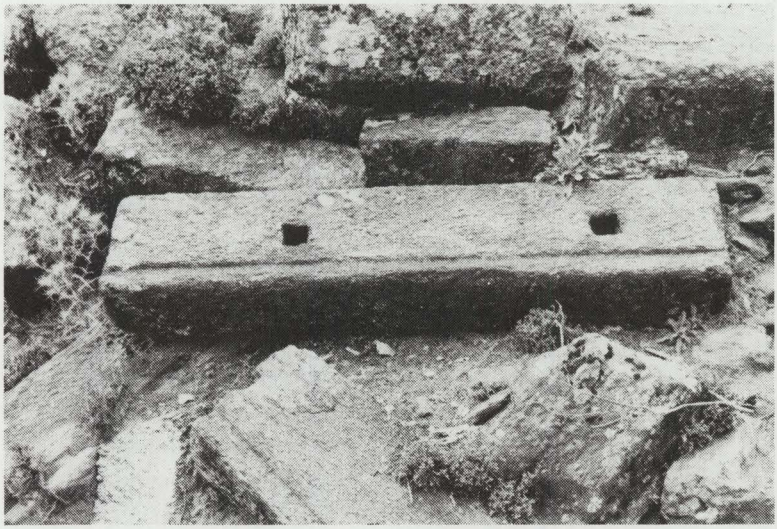

Startblock med stolphål och fals för löparnas tår.

stup kan man därför utan svårighet se vilken ända som är mållinjen, men hur är det i Labraunda? Båda avstånden verkar för knappt tilltagna, och det ena hade ju kunnat minskas för att göra det andra tillräckligt.

Startlinjerna utgöres av en rad gnejsblock av mycket varierande dimensioner, som inte alla kan anges, då blocken inte är frilagda. Längden varierar från knappt 1,5 meter till det dubbla och höjden från 32 till 41 cm, medan bredden hos de mätbara blocken är mer konstant och endast varierar mellan 59 och 65 cm. Västsidans åtta bevarade block ger en sammanlagd längd av ca 15 meter och östsidans sju bevarade ca 16 meter, vilket tyder på att något block saknas. Bredden hos det västra 'tornet' är nämligen 19,30 meter, och samma bredd torde kunna beräknas för löparbanan. Översidan av blocken har en rad kvadratiska hål med 11 cms sida med intervall om ca 1,40 meter, vilket innebär, att somliga block har två hål och andra bara ett. De tjänade till

placering av de stolpar som skulle hålla löparna åtskilda. I ändan av blockraderna är dessa kvadratiska hål ersatta av cirkelrunda fördjupningar med ca 40 cms diameter men endast några få cms djup för placerande av kolonner — eller möjligen trästolpar, eftersom inga kolonnfragment finns bevarade. Med plats för fjorton löpare och en kolonn i vardera ändan skulle en rad av block helt fylla ut en bredd av 19,30 meter, och läget av västsidans nordligaste block tyder på att det snarare låg helt ute i norra kanten än så långt in att det endast gav utrymme för tolv platser.[9]

Ovansidan av blocken har också en längsgående fals, placerad nära dess framkant. Den är 6 cm bred och 2 cm djup. Trots att konstruktionen är nära nog unik, behöver vi inte sväva i tvivelsmål om avsikten med den; den var gjord för löparna att placera tårna i vid starten. Normalt har startplattorna två sådana falsar, avsedda för båda fötternas tår, varvid vänster fot placerades främst. Avståndet mellan falsarna var obetydligt och gav en fotställning som motsvarar den som vi kan se hos statyetter och vasmålningar av startande löpare. Andra exempel på en enda fals finner vi på den äldre löparbanan i Poseidonhelgedomen i Isthmia nära Korinth[10] och i gymnasiet i Delfi.[11] Falsen i Delfi sträcker sig endast hälften av avståndet mellan stolphålen, och även anläggningen i Isthmia och de startplattor som har två falsar låter stolphålen utgöra ett avbrott för dessa, medan falsen i Labraunda är fortlöpande.[12]

Vad beträffar tidpunkten för tillkomsten av stadion är det inget hos själva anläggningen som ger hållpunkter för en datering — inga fynd har gjorts, ingen utgrävning har företagits, och det

[9] Antalet banor på grekiska stadier varierar avsevärt, men för det mesta är de mellan tio och tjugo. I regel är det ett jämnt antal.

[10] O. Broneer, *Isthmia II, Topography and architecture*, Princeton, N. J. 1973, pl. 24, 95.

[11] *Fouilles de Delphes II*, J. Jannoray, *Le gymnase de Delphes*, Paris 1953, s. 46 f., pl. VII.

[12] E. N. Gardiner, *Olympia, Its history and remains*, Oxford 1925, s. 284 f. Det kunde också hända, att den bakre falsen var avbruten av stolphålen, medan den främre var fortlöpande som t. ex. i Nemea, se S. G. Miller, Excavations at Nemea, 1975, *Hesperia 45, 1976, s. 196, pl. 42.*

är inte heller säkert, att ett friläggande av t. ex. startblocken skulle ge några fynd som kan brukas som kriterion för en datering. Emellertid härstammar väsentliga delar av helgedomen från slutet av Maussollos' och från Idrieus' regeringstid, d. v. s. 350—340-talen f.Kr., och inget talar mot att stadiontornens konstruktion är från samma tid. Dessutom har man vid utgrävningarna i Labraunda funnit en inskrift, som visar, att Maussollos under de sista åren av sin regering (han dog år 353 f.Kr.) lät utvidga den årliga festen från att omfatta en enda dag till hela fem dagar.[13] Eftersom inskriptionen är mycket ofullständigt bevarad, vet vi tyvärr inte vilka moment festligheterna utökades med, trots att det tydligen var angivet på denna, som är en senare kopia av en inskrift från Maussollos' tid. Omnämnanden av tävlingar, agones, i inskriptioner från Labraunda har vi visserligen inte förrän ett århundrade senare,[14] men det är väl troligt, att de var bland de moment som festligheterna utökades med vid ifrågavarande tillfälle. Om så var fallet, skulle stadion alltså vara ett led i samma projekt från de sista åren av Maussollos' regering som många andra byggnadsverk. Om några sceniska inslag kom att ingå i festligheterna är osäkert; i alla händelser finns det inga spår av någon teater, trots att sluttningen nära stadion inte saknar lämpliga platser. Kanske kunde man bruka själva stadion också för andra ändamål; sluttningen ovanför mittpartiet av banan skulle utan svårighet kunna rymma en avsevärd åskådarskara.

Intressant är också att notera, att Halikarnassos, dit Maussollos hade flyttat sitt residens från Mylasa och där hans gravmonument var beläget, har en antik teater, medan man däremot inte har hittat något stadion. I de pristävlingar, som utlystes vid festligheterna i samband med Maussollos' begravning av systern och gemålen Artemisia, omtalas värdefulla priser i tävlan om att författa äreminnen över Maussollos.[15] Sannolikt saknades dock inte idrotts-

[13] *Labraunda III:2*, J. Crampa, *The Greek inscriptions II*, Stockholm 1972, s. 81 ff.
[14] *Labraunda III:1*, J. Crampa, *The Greek inscriptions 1*, Lund 1969, s. 74 ff.
[15] Gellius, *Noctes Atticae*, X, 18.

tävlingar i sammanhanget, och professor Kristian Jeppesen, som har lett de danska utgrävningar, som under det senaste årtiondet har frilagt platsen för Maussollos' gravmonument, menar, att en löparbana har fått plats på den terrass där gravmonumentet var beläget.[16]

[16] K. Jeppesen, Mausolæet i Halikarnassos, *Naturens verden 1976, s. 47.*

SUMMARY

The stadium at Labraunda near Mylasa in Asia Minor, discovered in 1960, is situated in rough terrain and hardly distinguishable. Its ends are situated higher than the surrounding ground and are supported by two tower-like constructions. Only on one side accommodation for spectators is visible, consisting of some rock-cut rows of seats. Most of the starting blocks are preserved at both ends, though not *in situ*. There was probably space for 14 runners. The blocks have only one groove like the slabs in the gymnasium at Delphi and the older race-course at Isthmia. There is nothing to show when the stadium was built, but as most of the sanctuary dates from the middle of the fourth century B.C., the stadium was probably built then too, especially as the annual festival was extended from one day to five days towards the end of Maussollus' reign.

TOMAS HÄGG

Photios — biblioman i Bysans

Varenda bok strömmade till honom, säger en samtida källa om patriarken Photios av Konstantinopel. Tiden är 800-talet, inledningsskedet till den "första bysantinska humanismen"[1], vars centralgestalt är just Photios. I Bysans lever visserligen den klassiska traditionen kvar i obruten kontinuitet under hela medeltiden, men det är ändå fråga om en ständig vågrörelse mellan perioder av djup dvala och livaktigare skeden, som gör skäl för namnet "renässanser". Sedan kristendomen under 300-talets andra hälft befäst sin ställning som statsreligion, vidtog en tid då lärda studier av den antika profanlitteraturen inte bara tolererades utan uppmuntrades i Östrom. Men med Justinianus' regering på 500-talet är det slut på toleransen, skolor och akademier stängs, bokbålen flammar i Konstantinopel. Byggandet av Hagia Sophia bekostas till en del genom indragna lärarlöner. Bysans' "mörka århundraden" tar vid. Politiskt är det en period av svåra kriser; det räcker med att nämna Islams segertåg, som rycker bort stora delar av det bysantinska imperiet och hotar dess kärna, och ikonoklasmen, "bildstormen", som splittrar riket i dess inre. Kulturellt har vi en god temperaturmätare i antalet handskrifter som producerades: av *daterade* grekiska manuskript känner vi inte ett enda mellan år 512 och år 800! De gamla handskrifterna har förstås legat kvar i biblioteken, men de har knappast använts och alltså inte slitits, så att de behövt ersättas av nya kopior. Men med 800-talet inleds

[1] Det grundläggande verket är P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris 1971.

avskrivningsverksamheten på nytt. Den utrymmeskrävande uncialskriften ersätts av den mera ekonomiska minuskelskriften, och böcker blir så småningom om inte billiga, så dock åtkomliga och eftertraktade.

Photios ägde de två viktigaste förutsättningarna för framgångsrikt odlad bibliomani: han tycks ha haft en okuvlig läslust, och han var rik. Dessutom hade han under sina ungdomsår gott om tid att ägna sig åt lärda studier. Den förnäma ämbetsmannasläkt som han tillhörde var nämligen bildvänligt sinnad, vilket av allt att döma för Photios' del innebar, att det inte kunde bli tal om någon ämbetsmannakarriär, så länge ikonoklasten Theophilos var kejsare. Vid dennes död år 842, som markerar slutet på bildstriden, bör Photios ha varit ett par år över de trettio.[2] Den fördröjda starten gjorde emellertid inte hans karriär mindre lysande. Han avancerade till protospatharios och t. o. m. protoasecretis, d. v. s. chef för det kejserliga kansliet. Därifrån handplockade kejsaren, Michael III, honom år 858 till att bekläda patriarkämbetet, sedan den misshaglige Ignatios avlägsnats. På sex dagar avverkade Photios de trappsteg, som skilde lekmannen från kyrkans högsta ämbete, genom att i tur och ordning vigas till munk, lektor, subdiakon, diakon, präst och biskop. Det ligger i och för sig inget onormalt i att en lekman i ämbetsmannakarriären utsågs till patriark: det fanns inga vattentäta skott mellan teologisk och politisk verksamhet i Bysans, i all utbildning utgjorde teologien grunden[3], och vad patriarkämbetet beträffar kunde dess innehavare spela en avgörande politisk roll. Photios visste att tillvarata dessa möjligheter.

Photios' namn förknippas i kyrkohistorien framför allt med schismen mellan kyrkorna i öst och väst. Påven var fortfarande överhuvud för hela kyrkan (det definitiva brottet kom först 1054), men i realiteten fungerade patriarken av Konstantinopel

[2] Tidigare har Photios' födelse satts till 820-talet, men starka skäl talar för ett betydligt tidigare datum, ca 810. Jfr Lemerle, *a.a.*, s. 180f. Om Photios och ikonoklasmen, se C. Mango i *Iconoclasm*, Birmingham 1977.

[3] "A Byzantine-trained layman was better versed in theology than most clerics in the West." F. Dvornik, "Patriarch Photius, Scholar and Statesman", i *Classical Folia 13, 1959:2, 3—18*, och *14, 1960:1, 3—22 (s. 12)*.

under sin kejsares beskydd som sin egen påve. Formellt måste emellertid insättandet av en ny patriark godkännas av kurian, och Photios' första period som patriark, vilken varade knappt tio år, kom att domineras av stridigheter med påven Nikolaus I, som höll på den avsatte patriarken Ignatios. Realpolitiskt gällde tvisten samtidigt rivalitet om de nyligen kristnade bulgarerna. Missionen var överhuvud ett av de fält, där Photios gjorde bestående insatser; "slavernas apostel" Kyrillos, hans forne elev, sändes av honom, tillsammans med brodern Methodios, till Sydryssland och senare även till Moravien (Mähren). En viktig politisk insats tycks Photios också ha gjort vid "rusernas" (väringarnas?) angrepp på Konstantinopel år 860: i kejsarens frånvaro var det patriarken som uppehöll modet på stadens befolkning. Hans två predikningar från detta tillfälle finns bevarade, liksom den oration han avhöll vid invigningen av absidmosaiken i Hagia Sophia alldeles innan han tvingades lämna sitt ämbete.[4] När Basileios I år 867 hade tillskansat sig hela kejsarmakten, var han nämligen inte sen att återinsätta den gamle Ignatios på patriarktronen och landsförvisa Photios.

Sin exil tillbringade Photios i ett kloster inte långt från huvudstaden. Från den tiden stammar förutom en lång rad brev till vänner och anhängare även hans viktigaste teologiska arbete, "Amphilochierna", 300 frågor och svar i de mest skiftande ämnen, bl. a. om Aristoteles' "kategorier" men med given tyngdpunkt i exeges av ställen i Gamla och Nya Testamentet. Så småningom togs Photios åter till nåder och besteg efter Ignatios' död 877 på nytt patriarktronen. Basileios' död 886 medförde hans andra och definitiva fall; han dog i exil någon gång efter 890, över åttio år gammal. Under den andra patriarkperioden infaller höjdpunkten av Photios' kyrkliga maktutövning, sammankallandet av den s. k. Photianska synoden, där Photios hyllas och slutligen t. o. m. erkänns av de påvliga legaterna. I väst har Photios

[4] *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople.* Engl. transl., introd. and comm. by C. Mango, Cambridge, Mass., 1958. Predikningarna vid "rusernas" angrepp finns även i tysk övers. av R. Graber, *Längst hätten wir uns bekehren müssen,* Innsbruck 1960.

En jungfru-moder som för släktets gemensamma frälsning i sina rena armar bär alltings Skapare, vilande som ett spädbarn — detta inkarnationens stora, outsägliga mysterium. En jungfru-moder, med en jungfrus och en moders blick . . .

Patriarken Photios vid invigningen av absidmosaiken i Hagia Sophia den 29 mars 867 (Hom. XVII, p. 167 Laourdas). Foto: Courtesy of Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, D. C.

haft ett grundmurat dåligt rykte för sin kyrkopolitik (medan han i öst så småningom kanoniserades), men modern forskning menar, att hans splittrande roll överdrivits; han hävdade visserligen sin kyrkas fulla handlingsfrihet men tycks i princip ha hållit fast vid tanken på *ett* kristet imperium med Rom som given medelpunkt. Också under sin andra period som patriark blev han så småningom med sin lärdom, intelligens och handlingskraft en inflytelserik politisk rådgivare hos kejsaren.

Men vi återvänder till den unge Photios. När han, knappt femtioårig, plötsligt upphöjdes till patriark, hade han bakom sig decennier av lärda studier, vidare av allt att döma en omfattande lärarverksamhet samt femton år i ämbetsmannakarriären. Hans status vid tidpunkten för upphöjelsen beskrivs i den inledningsvis citerade källan, en biografi över Photios' rival, patriarken Ignatios, skriven i början av 900-talet av Niketas Paphlagoniern, som är starkt partisk till Ignatios' fördel och efter förmåga svärtar ner Photios. Till de negativa dragen räknas Photios' rent världsliga meriter: "Photios hörde inte till de börds- eller namnlösa utan var av ädel och lysande familj. Vad beträffar världslig kunskap och insikt i det som rör staten ansågs han vara den förnämste av alla. I grammatik (d. v. s. litteraturkunskap) och poesi, i retorik och filosofi, ja rentav i medicin och i snart sagt varje profan vetenskap var han så insatt att man kan påstå, att han inte blott överträffade alla i sin egen tid utan t. o. m. kunde tävla med de gamle. Allt förenades i honom: naturlig fallenhet, flit, rikedom, varigenom varenda bok strömmade till honom; men framför allt ärelystnad, som fick honom att offra nattsömnen för läsning."[5] Hans lärdom föreföll samtiden rent övernaturlig; det utspreds rykten om att han förvärvat den genom att förneka korset och försvärja sig åt onda makter.

Även utan dessa vittnesbörd skulle vi emellertid vara väl underrättade om Photios' beläsenhet. Hans teologiska skrifter och brev rymmer många anspelningar på mer eller mindre kända litteraturverk, profana likaväl som teologiska; hans "Lexikon" —

[5] *Vita Ignatii, J. P. Migne, Patrologiae Graecae* 105, 509A—B.

tidigare okända delar av detta har nyligen återvunnits genom ett handskriftsfynd i ett kloster i Makedonien — dokumenterar hans djupa filologiska intressen; men framför allt är det hans "Myriobiblos" eller (med det sedan renässansen gängse namnet) "Bibliotek" som avslöjar hela vidden av hans läsning.[6] Detta mastodontverk (det omfattar ca 1600 trycksidor) liknar ingenting annat, vare sig förr eller senare. Den store bysantinisten Karl Krumbacher kallade det för "medeltidens viktigaste litteraturhistoriska verk" men menade naturligtvis inte därmed, att det var en litteraturhistoria i någon gängse betydelse av den termen. Snarast skulle verket kunna beskrivas som en jättelik resonerande bibliografi, som ofta sväller ut till litteraturhandbok (med författarbiografier, innehållsreferat och stilbedömningar) och ibland antar formen av generös textantologi. Men till skillnad från bibliografien härskar här ingen systematisk ordning annat än sträckvis, till skillnad från litteraturhandboken behandlas kända författare och verk inte alls eller ytterst kortfattat och de mindre kända desto utförligare, och till skillnad från textantologien är det sällan verkligt representativa ställen som valts ut av redaktören. Vi ska strax noggrannare betrakta de olika komponenterna i detta märkliga verk; men först något om dess tillkomsthistoria, som lockat åtskilliga forskare till de mest vildvuxna hypoteser, trots att Photios själv i förord och efterskrift ger oss vissa vinkar om syfte och metod.

Verket tillägnas Photios' älsklingsbroder Tarasios, att tjäna som tröst och sysselsättning under Photios' frånvaro. Photios har nämligen utsetts att deltaga i en ambassad till "assyrierna". Man har försökt identifiera denna ambassad med dem som nämns i andra källor, fr. a. arabiska, men inte kunnat nå någon enighet. År 855 är den vanligaste gissningen — då avgick en beskickning till den arabisk-bysantinska gränsen i Cilicien — men argument har på senare tid framförts för både 838 och 870-talet. Warren Tread-

[6] En ny textkritisk utgåva av "Biblioteket" i åtta band, med fransk parallellöversättning, håller just på att fullbordas: Photius, *Bibliothèque*. Texte établi et traduit par R. Henry (Budé, Coll. byzantine, Paris 1959—).

gold, som senast behandlat frågan,[7] avvisar dock med övertygande argumentering dessa ytterlighetsförslag: 838 kunde bildvännen Photios knappast anförtros någon beskickning; hade Photios å andra sidan som patriark på 870-talet tagit del i en sådan, skulle våra övriga källor inte ha tigit om saken, och när han avsatts från sitt ämbete i vanära var ett sådant uppdrag åter otänkbart. Så återstår egentligen endast tiden mellan 843 (bildkulten återupprättas) och 858 (Photios blir patriark). Treadgold fastnar till sist för den ambassad som år 845 avgick till Samarra vid Tigris (i det forna "Assyrien") — dock med den kloka reservationen, att det också *kan* röra sig om någon beskickning som inte råkar vara omnämnd i andra källor (eller som överhuvud aldrig kom till stånd).

Sedan han utsetts att deltaga i beskickningen, har Photios (enligt förordet) med en sekreterares hjälp i största hast nedtecknat sammandrag av de böcker han läst "i Tarasios' frånvaro", i den mån "minnet bevarat dem (sammandragen)". Dessa ord har lett till olika spekulationer. Man har tänkt sig, att hela verket, med sina 1600 sidor faktaspäckad text, har dikterats för sekreteraren *ur minnet* — i sig en omöjlighet, även för en veritabel minneskonstnär. En sådan var Photios inte, det kan man lätt konstatera vid läsning av hans skrifter, och de ordagranna excerpterna i "Biblioteket" är utan tvekan kopierade (eller dikterade) direkt ur handskrifterna av respektive verk, med fel och allt. Photios' tal om minnet gäller säkert en del av de kortare och mera allmänt hållna notiserna och är för övrigt ett slags ursäktande gardering för eventuella felaktigheter i referaten. Man har också fantiserat om att "Biblioteket" skulle vara det kollektiva verket av en läsecirkel, fastän Photios i efterskriften tydligt säger att det rör sig om hans egen samlade läsning från tidigaste ungdom fram till beskickningen. Någon har framför sig sett den förvisso gripande bilden av en bagagevagn full med handskrifter rullande fram

[7] W. Treadgold, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, Diss. Harvard 1977. I väntan på tryckningen av detta utmärkta arbete finns den bästa översikten över "Bibliotekets" innehåll i K. Zieglers artikel i Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 20, 1941, 667—737.

[8] Siffror här och i det följande enl. Treadgold, *a. a.*

genom Mindre Asien och ambassadör Photios ivrigt läsande bok efter bok under färden — detta utan att fästa avseende vid företalets ord om att själva syftet med verket var att bereda Tarasios tröst under Photios' bortovaro. Lika grundlös är naturligtvis den nyligen framförda hypotesen, att innehållet i "Biblioteket" skulle utgöra frukten av Photios' läsning i det grekiska biblioteket i Bagdad!

Det finns all anledning att ta Photios' uppgifter i förord och efterskrift — utformade som brev till Tarasios — ad notam och inte avfärda denna inramning av verket som en litterär fiktion. Så förklaras lättast verkets improviserade karaktär, t. ex. de luckor (för sifferuppgifter m. m.) som Photios lämnat här och var för att fylla i vid senare tillfälle, och inte minst dess personliga ton och frånvaron av prestigekänsla. Photios erkänner oförbehållsamt, när han är okunnig på någon punkt eller inte har läst en viss bok. Åtskilliga slarvfel och missbedömningar kan konstateras i "Biblioteket", men knappast något fall av avsiktlig förvrängning av fakta. Själva sammanställningen har skett under några jäktade veckor eller månader före avfärden till fiendeland, medan däremot det material som inarbetats — anteckningar och excerpter — är resultatet av många års studier. Adressat har varit Tarasios, men det är svårt att tänka sig att Photios inte samtidigt haft en större spridning av verket i åtanke. Gränsen till "publicering" är naturligtvis vid denna tid flytande, men när den unika kompilationen väl blivit känd i Konstantinopels bildade kretsar har man säkert börjat beställa kopior, av hela verket eller av vissa partier. De äldsta fullständiga handskrifterna som bevarats till våra dagar är från 900- resp. 1100-talet, men det finns också en indirekt tradition som visar, att Photios' "Bibliotek" tidigt blivit anlitat som litteraturhandbok. När t. ex. Arethas, ärkebiskopen av Caesarea (i Cappadocien), kring år 900 kommenterar Dion Chrysostomos' tal, skriver han delvis ordagrant av Photios (utan att ange källan).

Vad innehåller då detta verk, det mest storslagna monumentet över bysantinsk bildningstörst? I 280 kapitel (traditionellt kallade "codices") avhandlas inte mindre än 384 olika böcker[8], den äldsta

(Herodotos' historia) från 400-talet f.Kr., den yngsta från Photios' eget 800-tal. Över hälften av utrymmet upptas av profanlitteratur, resten är teologiska skrifter av alla slag: predikosamlingar, helgonbiografier, brev, koncilieakter samt kyrkohistoriska, apologetiska, dogmatiska och exegetiska arbeten. I sanning en imponerande bild av en lekmans teologiska lektyr! Men än mer imponerad blir man över den pionjärinsats Photios utfört, när han lyckats spåra upp, läst och beskrivit en så ansenlig mängd antik profanlitteratur (inalles nära 150 verk), huvudsakligen från kejsartiden. Det är då att märka, att den vanliga skollitteraturen saknas, liksom annan litteratur som Tarasios — också han bildad och beläst — kan antas själv ha kommit över. Det mesta av poesin — Homeros, dramat o. s. v. — förbigås med tystnad, likaså Thukydides och Xenophon, Platon och Aristoteles. Andra klassiska auktorer, som Herodotos och talarna, berörs helt flyktigt. Tonvikten ligger vid den sällsynta litteraturen, som ofta ägnas antingen utförliga referat, med inslag av ordagranna citat (uppenbarligen nedtecknade under själva läsningen av böckerna), eller också regelrätta excerpter, försedda med ett minimum av inledande situationsangivelser och övergångsfraser ur egen fatabur.[9] Det är just inriktningen på det ovanliga som gjort "Biblioteket" till en ovärderlig källa för kunskapen om antik och tidigbysantinsk litteratur och historia. Enligt Treadgolds beräkningar känner vi 115 böcker uteslutande genom Photios' förmedling, ytterligare 48 är bevarade endast i fragment, ett dussintal endast i översättningar till andra språk. Bland viktigare verk som Photios ger oss utförlig kunskap om kan nämnas Ktesias' persiska och indiska historia från början av 300-talet f.Kr., Agatharchides' verk om Röda havet från hellenistisk tid, Antonius Diogenes' och Iamblichos' romaner från romersk kejsartid, den senantika biografien över filosofen Isidoros av Damaskios och den tidigbysantinska skriften om inkarnationen av munken Job.

Och ändå är detta partiella bevarande av en ofantlig mängd

[9] Jfr T. Hägg, *Photios als Vermittler antiker Literatur*, Uppsala 1975.

ovanligare litteratur möjligen inte Photios' viktigaste insats som humanistisk nyckelgestalt. Man misstänker, att han också spelat en avgörande roll i den redan nämnda s. k. translitterationen eller "omskriften" från uncial- till minuskelskrift, som inleddes på 800-talet. Man kan ofta leda tillbaka alla kända handskrifter av ett visst verk till en enda (nu förlorad) 800-talskopia, som uppvisat vissa stavfel, typiska för omskriften från uncial.[10] Denna omskriftsprocess var ju inte automatisk, utan någon eller några måste ha tagit initiativet, valt ut viktiga litteraturverk för tradering och kanske också valt de bästa tillgängliga handskrifterna att tjäna som förlagor. Vem hade bättre överblick än Photios, med sitt dokumenterade bokintresse och sin encyklopediska lärdom? Konkret är det fråga om bevarandet till vår tid av hela den litteratur, som ligger mellan de exklusivare verken i "Biblioteket" och de rena skoltexterna, som vid denna tid bestod av ett mycket snävt urval standardtexter. Det gäller bland prosan huvudparten av Platon och Aristoteles, historikerna och de attiska talarna. Av efterklassisk litteratur är kvantiteterna ännu större: Plutarchos, Lukianos, Philostratos, Libanios och en rad andra auktorer, som alltifrån renässansen spelat en viktig roll i den västerländska kulturen. Men Photios' exakta insats på detta område låter sig inte inringas, translitteratörerna lämnade inte sina signaturer i manuskripten.

Vi återvänder till den säkrare mark som "Biblioteket" erbjuder. Photios tycks ha varit litterär allätare. Man kan på sina håll skönja hans speciella preferenser — t. ex. förtecknas en hel rad lexika, föregångare (och delvis källor) till Photios' eget — men det är svårt att hitta något område som han helt försummat. Talare och historiker dominerar bland profanlitteraturen, men det beror förmodligen mest på tillgången. Hans val av excerpter visar, att beskrivningar av etnografiskt och gärna paradoxografiskt slag (märkliga sedvänjor, naturfenomen som vulkaner och Nilens översvämningar, exotiska djur och växter) har utövat en stark

[10] Jfr L. D. Reynolds & N. G. Wilson, *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature,* Oxford 1968, 1974 (2. ed), kap. 2.

lockelse. Författar- och filosofbiografier läser han också gärna. Till specialintressena hör vidare medicinen, såsom framgick redan av den citerade meritförteckningen i "Vita Ignatii"; han omnämner och kommenterar sakkunnigt 18 medicinska verk, av Galenos, Oreibasios av Pergamon m. fl. Det kan också tilläggas, att han ibland återkommer flera gånger till samma bok, möjligen därför att han läst den flera gånger (i olika manuskript?); första gången ger han kanske kontentan av boken i egna ord, en annan gång passar han på att göra långa ordagranna utdrag ur något speciellt intressant parti.

I kontrast till moderna litteraturöversikter, där själva tillgången till böckerna är (eller i varje fall framställs som) en självklarhet, ger Photios en konkret föreställning om den möda redan denna praktiska sida av saken kostat honom. Han meddelar med stolthet, att han lyckats komma över ett exemplar av någon sällsynt bok, som tidigare påståtts vara helt förlorad. Ibland känner han till en titel men har ännu inte sett boken. Somliga verk har han anträffat i flera manuskript och kan meddela om dessa skiljer sig åt i titel, bokindelning o. s. v. eller om det rentav rör sig om olika upplagor. Det förekommer också uppgifter om format och ålder på handskrifterna, liksom det ofta nämns att vissa skrifter är sammanbundna till en volym (resp. uppdelade på flera volymer). Yttre omständigheter av sådant slag har uppenbarligen ofta bestämt ordningsföljden i "Biblioteket", även om Photios i förordet söker rättfärdiga den bristande systematiken med läsarens behov av omväxling.

Efter den stereotypa inledningen *Anegnōsthē* (= "Lästes [den och den boken]") och de bibliografiska uppgifterna följer ofta en biografisk skiss av konventionellt slag, med uppgifter om författarens liv och övriga produktion. Man har kunnat visa, att Photios för de flesta av dessa utnyttjat en och samma källa, som han delvis citerar, delvis parafraserar. Andra uppgifter härstammar däremot direkt ur det lästa litteraturverket, några har Photios förmodligen hämtat från scholier (marginalnotiser) i den handskrift han utnyttjat. Däremot tycks de stilbedömningar som beledsagar innehållsreferaten vara Photios' egna. Han gör tydlig

boskillnad mellan ett verks stil och dess innehåll. Han kan fördöma innehållet såsom kätterskt eller oanständigt men prisa författarens stil. I andra fall — det gäller mest teologisk litteratur — finner han stilen motbjudande men anbefaller ändå boken till läsning för dess intressanta eller uppbyggliga innehålls skull.

Som prov på Photios' litteratursyn ska jag citera några omdömen om de grekiska romaner från kejsartiden som han läst och uppenbarligen funnit nöje i. Om Iamblichos' "Babylonska berättelser" yttrar han sig sålunda, innan han skrider till ett detaljerat referat (cod. 94): "Han (Iamblichos) stoltserar mindre med oanständigheter än Achilleus Tatios men är å andra sidan mera skamlös än feniciern Heliodoros. Dessa tre är nämligen ute i ungefär samma syfte: att framställa erotiska förvecklingar, men Heliodoros gör det värdigare och frommare, Iamblichos mindre så, medan Achilleus direkt förfaller till oanständighet och skamlöshet. Stilen är lättflytande; dess dova underton åstadkommer inte någon högstämdhet utan har, skulle man kunna säga, en kittlande och förvekligande effekt. Iamblichos vore, med sina förtjänster vad gäller ordval, satsbyggnad och berättarteknik, värd att få visa upp sin litterära skicklighet och styrka i allvarliga sammanhang i stället för dessa fiktiva bagateller."

Antonius Diogenes å andra sidan får odelat beröm för sin roman "Otroliga ting bortom Thule": den är klar i stilen, har en tilltalande tendens och ger, trots att den rör sig nära det otroliga, ett sken av trovärdighet. Photios tillägger efter referatet (cod. 166): "Det är i denna historia, liksom i andra fiktiva berättelser av samma slag, speciellt två saker som är nyttiga att ge akt på: för det första, att den som gjort något ont, även om han tusen gånger tycks kunna fly undan, dock alltid till sist får sitt straff; för det andra, att man får se hur många oskyldiga, fastän de råkar i stor fara, mot all förmodan många gånger blir räddade."

Men en sådan rent moraliserande konklusion är knappast typisk för "Biblioteket", liksom genren underhållningslitteratur naturligtvis bara upptar en bråkdel av utrymmet. När det gäller historia, teologi och annan facklitteratur ger Photios i stället kommentarer av rent saklig natur, anför paralleller, gör författarbestäm-

ningar, diskuterar skrifters datering och autenticitet, gör kort sagt på ett fruktbart sätt bruk av sin genom boklig självsyn ständigt ökande lärdom.

Stilintresset är hela tiden, oavsett genren, lika påfallande. Omdömena är ofta ytterst detaljerade, med en specialiserad terminologi, som är svår att återge i motsvarande moderna fackspråk. Det händer också, t. ex. i fallet Philostratos' biografi över den vise Apollonios från Tyana, att Photios efter avslutad läsning och excerpering bläddrar igenom boken igen och denna gång antecknar speciellt ovanliga eller välfunna ord och vändningar. Det är då ofta metaforer eller paradoxala ordsammanställningar han fastnar för. I några fall prisar han i översvallande ordalag auktorer som senare tider ställt sig helt kallsinniga till, som t. ex. retorn Himerios (300-talet e.Kr.). Sådant ger nyttiga tankeställare till den moderne läsaren. Man kan inte klara sig undan med påståendet att vi själva skulle ha bättre möjligheter än Photios att se Himerios' osjälvständighet. Tvärtom, Photios hade läst mycket mer av den antika litteraturen, även den klassiska, än någon nutida bedömare haft möjlighet till, och han var själv en medveten stilist, representant för en obruten retorisk tradition — och kanske sålunda en mera kvalificerad bedömare av antik grekisk retorik än vi, som anakronistiskt låter våra domslut grundas på sådant som graden av originalitet.

Slutligen: var har Photios fått tag på alla de böcker han så kärleksfullt beskriver i sitt "Bibliotek"? Något säkert svar kan vi inte få. I inget fall säger han uttryckligen att en bok är hans egen, men å andra sidan kan orden i "Vita Ignatii" om hans rikedom, "varigenom varenda bok strömmade till honom", knappast tolkas på annat sätt än att han ägde ett stort bibliotek. Warren Treadgold tar fasta på detta och menar, att vissa av Photios' referat tyder på att han haft böckerna i sin hand när han dikterat sammelverket för sin sekreterare. Treadgold räknar med att Photios bör ha ägt åtminstone 150 böcker, utöver den vanliga skollitteraturen, biblar m. m. som inte nämns i "Biblioteket". Det var i så fall ett enormt privatbibliotek, mätt med den tidens mått. Det skulle — med all reservation för svårigheten att ens tillnär-

melsevis kunna beräkna motsvarigheter i antika och moderna penningvärden — svara mot ett anskaffningsvärde av nära två miljoner kronor.[11] Men vi må lämna detta därhän; jag tror knappast att boksamlingens omfång kan uppskattas på grundval av referaten i "Biblioteket", och i varje fall påverkar denna fråga inte vår diagnos. Photios' bibliomani är omisskännlig, även om det var i patriarkatets bibliotek eller i andra mer eller mindre bortglömda bokgömmor som han letade fram det mesta av sin lektyr.

[11] Jfr C. Mango, "The Availability of Books in the Byzantine Empire, A. D. 750—850", i *Byzantine Books and Bookmen,* Washington, D. C., 1975.

SUMMARY

Patriarch Photius of Constantinople (c. 810—after 890) is the central figure of the Byzantine Humanism emerging in the 9th century. His political and ecclesiastical careers are briefly sketched in the article, which, however, concentrates on his scholarly activities and, in the first place, his *Bibliotheca.* As regards the date of this huge compilation, dealing with 384 different works of literature from 14 centuries, W. Treadgold has convincingly argued for the period 843—858, possibly 845 A.D. It builds, however, on many years of extensive reading in theological as well as profane Greek literature, thus representing a true pioneer achievement after some centuries of humanistic lethargy in the Byzantine world. The *Bibliotheca* may be described as a kind of enormous, but rather unsystematic, annotated bibliography, often swelling into a literary manual (with lives of authors, summaries of books, and judgements on style) and sometimes even assuming the form of a generous text anthology. The value of the *Bibliotheca* lies partly in the fact that it preserves extracts or summaries of numerous ancient books now lost and learned comments on many others, partly in the unique insights it provides into the educational process and the personal taste of a leading Byzantine personality of prodigious erudition.

ALI C. C. AYRAL

Turkarna och några av deras viktigaste stilelement

Efter Malazgirt-slaget i Anatolien år 1071 mellan den segrande selçuksultanen Alp Aslan och den bysantinske kejsaren Romanos Diogenes slutade Oğuz-turkarna med sina ständiga erövringsattacker. Efter kriget kom detta folk till Anatolien som invandrare för att bosätta sig och inte, som tidigare, såsom rövare eller äventyrare. Selçukerna, som utgått från en av Oğuz-turkarnas tjugofyra stammar, hade redan då koloniserat ett stort område i Orienten och delade upp sig geografiskt i tre grenar: de kirmanska selçukerna i Iran, de irakiska och syriska selçukerna i Irak respektive Syrien. Alp Aslan var de syriska selçukernas härskare. Efter hans död 1072 delades de nyerövrade områdena i östra Anatolien mellan hans generaler Danişment, Mengucek, Saltuk, Manzur och Selçuk Kutalmış. Den sistnämnde var sonson till den store Selçuk från vilken selçukerna har fått sitt namn.

Alp Aslans son Melik-Şah var då de irakiska selçukernas härskare och han gav år 1074 Selçuk Kutalmış' son, Süleyman Şah, tillstånd att bosätta sig i det centrala Anatolien med Konya som huvudstad i det nybildade riket. Genom den sistnämndes ättlingar kom selçukerna att spela en viktig roll i Anatolien fram till år 1308, då de försvinner ur historien. Orsaken till detta var mongolernas förödande invasion under 1200-talet. Efter nederlaget i Kösedağ-kriget 1243 blev det anatoliska selçuk-sultanatet en marionettstat under mongolerna, som kontrollerade det från sitt centrum i Karakorum i Mongoliet.

Efter detta sista selçuk-sultanats undergång delades Anatolien upp i olika furstendömen. Denna tid kallas för Beylikler-perioden.

Men mongolernas makt började att försvagas, och detta bidrog till att osmanerna kunde fritt expandera i Anatolien. Under 1300-talets första hälft sammanlänkas de olika furstendömena med det osmanska imperiet, som sedan skulle vara i sex sekler.

Efter denna koncentrerade översikt av turkarnas ankomst och etablering i Anatolien kommer jag nu att behandla några av deras viktigaste stilelement.

Den turkiska konsthistorien har tyvärr ännu ej kunnat uppvisa några resultat i den omfattning som den västerländska har gjort. Professor Doğan Kuban säger i sin bok om Turkiets konsthistoriska problem, *Sanat tarihimizin sorunlari* (Istanbul 1975): "Vi är fortfarande i början av en deskriptiv period, då det gäller att teckna ned den turkiska kulturhistorien. I sina ivriga försök att redogöra för denna kulturhistoria har våra forskare hittills enbart utvärderat dokumenten." Denna kulturhistoriska framställning har därför hamnat just nu i en känslig situation på grund av västerlandets dominans inom detta område. Enligt professor Kuban "har västerlandet nedvärderat densamma och genom bristande kunskap så misshandlat och feltolkat den att varje initierad turkisk forskares oppositionslusta har väckts. Reaktionen leder i vissa fall till chauvinism: man lockas att förneka verkligheten och att felbedöma många problem." Dagens konstvetenskap belyser väl västerlandets förutfattade meningar och bristande insikt om den turkiska konsten. Hittills har det turkisk-anatoliska folkets konst nästan alltid bedömts ur västerländsk synvinkel och behandlats av västerlänningar. Den omnämns alltid under rubriken 'Islamsk konst', oftast bara på några få sidor. Det mest karakteristiska påståendet brukar vara, att den osmanska arkitekturen har vuxit fram ur den bysantinska. Det är också typiskt, att man sammanför konstföremål från de mest skilda tider och geografiska områden och försöker att finna islamsk formpåverkan. Som exempel kan tagas vårt ämnes huvudobjekt, arabesken. I västerländsk konstvetenskap påstås araberna vara dess upphovsmän. "Slingerväxten" har ju också i väst döpts till arabesk, en term som inte iranierna, osmanerna eller araberna själva brukar, fastän den ändå förekommer allmänt. De kallar ornamentet i stället för 'girift',

som betyder 'slinga'. När den turkiska konstvetenskapens föregångsman, Jozef Strzygowski, fann arabeskens ursprung i Altai, i hunnernas konst, rönte han uppskattning hos några kolleger, medan andra misstrodde honom. Resultatet av de senaste arkeologiska utgrävningarna i Centralasien har dock visat, att Strzygowskis teori var riktig i detta avseende.

Det går tyvärr inte ännu att exakt datera när Centralasien började att bli turkiserat. Vi saknar många hållpunkter. Vi vet dock med säkerhet, att Transoxanien var nästan helt turkiserat på 800-talet e.Kr. Visserligen kan Centralasiens turkiseringsprocess sägas vara ett kapitel för sig, men jag anser det ändå nödvändigt, att här ta upp ämnet helt kort. Vasilij V. Bartol'd [Wilhelm Barthold] menar, "att det folk som talar turkiska säkert hade existerat som en turkisk-talande stam för länge sedan", vilket är mycket logiskt. Men det är ändå helt uteslutet att tänka sig, att ordet 'turk' existerade före 400-talet, fortsätter han i sin bok *Histoire des Turcs d'Asie Centrale* (Paris 1945, s. 25). Ordet 'turk' omnämns för första gågngen i de orhonska inskrifterna. Dessa upptäcktes 1889 i östra Mongoliet vid floden Orhon och tolkades 1893 av den danske språkforskaren Vilhelm Thomsen. Inskrifterna är från 700-talet. Men de ger inte klart besked om vilka dessa turkar eller turkstammar var. Vi vet fortfarande inte hur ordet 'turk' har erhållit dagens valör eller innebörd. I de orhonska inskrifterna kallar 'hanen' sin stam för ibland 'turk', ibland 'Oğuz' eller 'Tokuz-Oğuz'. Men en sak är klar: selçukerna härstammar från Oğuzer och selçukerna lägger på 900-talet under sitt välde hela Transoxanien. Trots sina nomadiska traditioner assimilerar Oğuzturkarna sig snabbt med Transoxaniens äldre urbaniserade civilisation. Den turkiske professorn Bahaeddin Ögel förlägger turkarnas ursprung till Andronovo-kulturen i Altaiområdet. Denna kultur dateras till åren mellan 1700 och 1200 f. Kr., och Oğuzturkarnas stam knyts således dit.

De arkeologiska fynden visar, att redan under tredje årtusendet f. Kr. hade formerna och ornamentiken en annan karaktär i områdena kring Altai och den Minusinska steppen vid floden Jenisej än i de västra delarna av Centralasien mellan floderna Amu-Darya

1

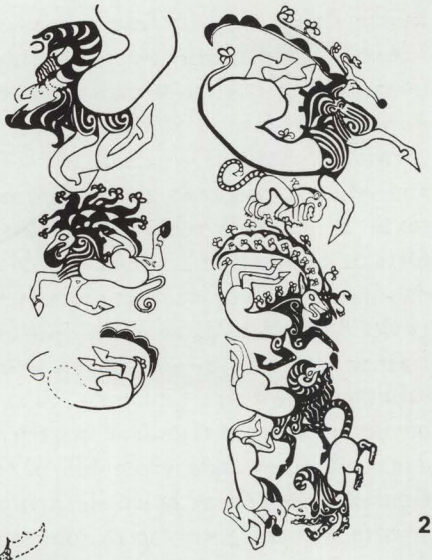

2

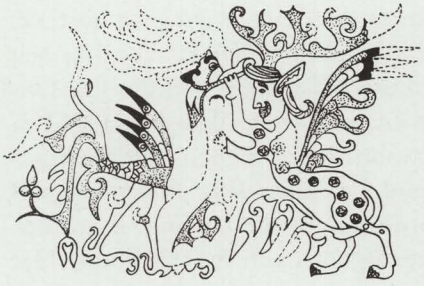

3

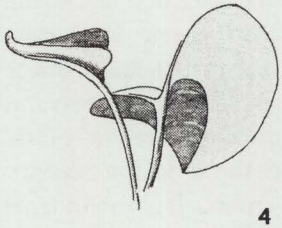

4

1. Vargfigur av trä hörande till ett betsel-garnityr. Från grav 4, Pazırık, Altai, 5—4 årh. f. Kr. (Enl. M. P. Gryaznov, South Siberia, *1969.) — 2. Tatueringar på mumifierad kropp. Från grav 2, Pazırık. (Enl. T. T. Rice,* The Scythians, *1957.) — 3. Mytologiska figurer. Detalj av filt, storlek 4,5 × 6 m. Från grav 5,* Pazırık. *(Enl. Rice,* a.a.) — *4. Blad av slingerväxten* Scindapsus Aures *(Gullranka).*

och Sir-Darya (Oxus och Jartaxes) och runt Aralsjön. De iranskt och mesopotamiskt influerade formerna och mönstren i Västturkestan skiljer sig helt från nomadernas uttrycksfulla formkänsla i Altai-området. En av de viktigaste och mest karakteristiska konststilarna i Altai-området benämns 'djurstilen'. Den är klart utvecklad redan på 500-talet f. Kr. och utmärker sig för en expressiv dynamik. Den utdragna konturen av ett snabbt springande djur, i flygande galopp, formad i trä, brons, guld eller på textil är en både tekniskt och konstnärligt suverän prestation. Ofta är huvud och framben avbildade frontalt eller i profil, medan bakre delen är vänd åt motsatt håll, så att det hela tycks återge det ögonblick, då ett sårat djur faller samman (ill. 1—2). Dessa former är betingade av både en skarpögd naturiakttagelse och ett sublimerat abstrakt tänkande. Vissa detaljer i dessa figurer, t. ex. de utskjutande, avrundade partierna utvecklas senare och omdanas till slingrande väsen (ill. 3). Lägg märke till den mytiska figurens svans, som böjer sig kring hans bakben! Dessa slingor är ofta stiliserade växtdelar, som så småningom antar en abstrakt form och kan påminna om t. ex. en knopp eller ett ännu ej helt utvecklat blad (ill. 4). Denna illustration sätter kanske vår fantasi i rörelse och får oss att dra en parallell mellan denna bild ur naturen och den bladliknande avslutningen på den mytiska figurens svans. Den kentaur-liknande varelsen (ill. 3) har skapats genom att man försett en leopardkropp med ett människoansikte, en bladliknande svans, örnvinge, älghorn och mufflonhorn. Här inträffar något märkligt: vi ser att en integration sker på en levande kropp och att djur- och växtliv nästan smälter in i varandra. Jag använder här ett sådant uttryck som integration och vill förklara, vad jag menar med detta. Vi kan lägga märke till att denna konst äger en mytologisk och moraliserande aspekt i sin uppbyggnad. Ett visst djur kan som totemgestalt förenas med kroppsdelar tagna från andra djur, exempelvis en vinge, ett horn, ett eldsprutande gap, vargtänder m. m. En varg kan således få ett par örnvingar, en drakkropp och en bladformad svans som slingrar sig kring hans bakben. Vi vet säkert, att både draken, fågeln och växtlivet har en mytologisk betydelse hos turkarna.

5

6

7

5. Rekonstruerad klädsel av en häst till begravningsprocession. Från grav 1, Pazırık. (Rekonstr. Gryaznov enl. K. Jettmar, Die frühen Steppenvölker, *1964.) — 6. Huckle för häst (töz el. tös) av filt och koppar. Från grav 2, Pazırık. (Enl. Rice,* a.a.) *— 7. Detalj av ylleschabrak. Från grav 5, Pazırık. (Enl. Gryaznov,* a.a.)

Draken och växtlivet representerar universums eviga skapelse eller vårens ständiga förnyelse, medan fågeln symboliserar själen. Här sker således ett slags moralisk integration på själva totemet. Vi kan dra en parallell mellan denna tankegång och vår tids "Stålman", som otvivelaktigt också representerar den moraliska etiken genom sina suveräna övermänskliga egenskaper. På ill. 5 har en häst klätts med både en huvudprydnad krönt av ett älghorn och vargkroppar, som hänger ned från sadelns sidor. Ill. 6 visar en huva för en häst och detta huckle är integrerat med ett mufflonhuvud och en fågel.

Materialet i artefakterna var huvudsakligen trä, ben, koppar och brons i Altai-området och på den Minusinska steppen i Sajandistriktet. De utfördes i en för regionen karakteristisk hantverksteknik, som vi kallar för karvsnitt. Senare har det snedskurna karvsnittet överförts till sten, då det rör sig om selçuk-turkarnas byggnadsornamentik i Anatolien. Dessutom möter vi föremål bearbetade i skinn, filtar och yllemattor, som hittats vid arkeologiska utgrävningar. Ill. 7 visar ett schabrak av ylle, funnen i gravhög 5 i Pazırık, i östra Altai, och daterad till mitten av femte århundradet f. Kr. Här ser vi ett mycket viktigt element upprepat både i rosetterna mitt på schabraket och i den smala bordyren samt även på den nedhängande, tandade kanten. Det är ett palmettartat växtelement, som kommer att bli den turkiska konstens allra mest karakteristiska ornamentmotiv. Det har antagligen vuxit fram ur den bladliknande form som vi såg som avslutning på den mytiska varelsens svans. Här på schabraket möter vi prototypen för den slinga som kom att prägla hela den centralasiatiska och turkiska konsten: rankan som med tre "fingrar" sträcker ut sig inom en given ytterkontur omformas senare till en knopplikнande palmett. Den karakteristiska utformningen av denna knopp-palmett gör det lätt att med den fylla ett givet utrymme i t. ex. en smal fris eller bordyr (ill. 8, 9, 10).

På grund av att folken inom Altai-området ständigt ambulerade, kom deras karakteristiska konststil att upptas även av andra kulturgrupper. När exempelvis buddismen trängde in i Centralasien på 200-talet e. Kr. och erkändes även av mindre folk-

8

9

10

8. Tredelad palmettranka. — 9. En tredelad palmettrankfris från Akhtamarkyrkan i Van. 900-talet e. Kr. — 10. Bordyr på en trädörr. Selçukiskt-anatoliskt arbete. 1200/1300-talet.

grupper, visar det sig, att dylika konstelement börjar användas som dekor även på buddistiska bilder och skulpturer (se É. Chavannes, *Mission archéologique dans la Chine septentrionale*, Paris 1909—15, pl. 227). Samtidigt sprider sig denna influens också västerut. Jag har hittat denna ornamentik som dekor i Aya Sofya (Istanbul), i alltifrån det mest primitiva utförande till det allra mest raffinerade. Under kejsar Justinianus' tid, under 500-talet, hade den östliga delen av den kristna världen, Bysans, kontakt med det sassanidiska riket och då också med turkar. Säkerligen har denna ornamentik spritts via Iran och assimilerats med Västerlandets konst. Den tredelade palmetten (ill. 9) finner vi sålunda som fasaddekor på den armeniska Heliga Kors-kyrkan i Van, Akhtamar, byggd år 915—921. Vi kan spåra palmettens vidare vandringsväg till Norditalien och Frankrike på 1000—1100-talen, till romanska kyrkor som Sant Ambrogio i Milano och till Périgueux.

Under selçukisk tid kan man finna detta växtelement i en mångfald varianter i anatoliska fajans- och träinredningsarbeten och i byggnadernas rika ornamentik. Den karakteristiska, stiliserade rankan med bladen, som just vecklat ut sig, är formad med stor skaparglädje, och den slingrar sig in i vartannat som om den vore en levande organism. Man finner här att denna ornamentik inte bara har tagit upp äldre tiders former utan att linjeföringen hör organiskt samman med en hel folkgrupp, som härstammar från Altaiområdet i Asien. Ill. 10, som återger en detalj av ett selçukiskt träarbete, en 1200-talsdörr från Anatolien, är ett prov på denna ornamentik. Den tredelade palmetten och rankan — som jag själv vill kalla slingerväxten — visar starkt släktskap med Altaiområdets konst. Detta ser man på flera målningar i centralasiatiska palats och byggnadsrester från 400—900-talen. På väggmålningarna i Pencikent från 600—700-talen (se A. Belenitsky, *Asie Centrale,* Paris 1968, ill. 139 och 141) och Kızıl från 400—600-talen (se R. Ghirshman, *Iran. Parthes et Sassanides,* Paris 1962, ill. 428) finner man reminiscenser från konsten i det sydsibiriska urhemmet. Även den turkiska, selçukiska och osmanska konst som man idag kan se i Anatolien har utan tvivel anknytning till Altaiområdet. De mjuka, rundade formerna som är så karakteristiska för denna konst återfinner man inte på annat håll. Visserligen kan man träffa på slingan och den avrundade formen i alla folkgruppers konstalster. Men i Altaiområdets folkkonst antar denna naturalistiska djur- och växtdekor genom sin stilisering en i hög grad abstrakt form. Men sin anatomiska uppbyggnad skiljer den sig från all annan djur- och växtornamentik i den övriga världen. Ordosbronserna, som troligen kan tillskrivas Tu-kiu-folket (en turkstam) och av vilka det finns en stor samling i Östasiatiska museet i Stockholm, kan hjälpa oss att sätta fantasin i rörelse. Vi kan också dra analogier mellan de olika förändringarna av den mycket sensuella linjeföringen i dessa bronsers dekor.

Hur stora dekorativa möjligheter dessa abstrakta element kan ge med sin anatomiska uppbyggnad skönjer vi i ornamentiken från den tulunidiska perioden, från 900-talet. I abbasidkalifatet

är Ibn Tulun-moskén i Kairo ett berömt exempel på denna variationsrikedom. Tuluniderna var som bekant av turkisk börd. Redan på abbasidkalifen Mutasım's tid (833—842) började turkar att tjänstgöra i kalifens armé, som byggdes upp av Mutasım själv. Dåtidens Samarra, hans residensstad, var närmast en garnisonsort, där turkarna var i majoritet. I palatsens stuckdekor uppträder de centralasiatiska konstelementen igen. Denna konststil förs sedan ut i kalifatets olika områden genom karluker, selçukturkar och andra turkiska stammar. När Anatolien öppnades — som nämndes i början efter slaget vid Malazgirt 1071 — fördes slingerväxten i alla dess variationsformer in i landet, och denna karakteristiska ornamentik fortsätter att prägla turkiskt konstskapande.

SUMMARY

The history of Turkish art is still in its initial stage. Until the present, western scholars have mainly dealt with Turkish art as an off-shoot from Islamic art and Ottoman architecture has been understood as an extension of Byzantine architecture. Although Josef Strzygowski already around 1910 had maintained that the source of Turkish-Anatolian art was to be found in Altai, his theories have only been convincingly proved through the archaeological excavations of the last decades in Central Asia.

"Animal style"* is the name of an important ornamental style of the Altai area which was fully developed around 500 B.C. Among other things it is characterized by images of animals in swift motion, made in carving technique on wood, in bronze, gold or as applications on textiles. During the next centuries certain details of these pictures were transformed into more abstract forms and combined with plant images, especially winding foliage runners.

The Seljuk Turks carried this art style with them during their migration to Anatolia. There they transferred the carving technique to a low stone relief. On the façade of the Armenian church of the Holy Cross at Van, Akhtamar, which was built in 915—921 A.D. we find the trisected palmette as an ornament. The palmette which is evidently related to the leaf ornaments of the Altai area was to be the most characteristic style element of Turkish art. The palmette motive later was spread to Europe (where it is to be found in Roman art) and to Africa, in the caliphate.

* A term first coined by M. Rostovzeff in 1922. See further references in: *"Animal Style". Art from East to West.* New York: The Asia Society 1970. (Editors' note.)

ULLA EHRENSVÄRD

Historien om 56 "turkiska" teckningar

En bok med Carl Gustaf Tessins namnstämpel på frampärmen är alltför vanlig för att röna större uppmärksamhet i Kungl. biblioteket i Stockholm (KB). Men ens nyfikenhet väcks, om man bland KB:s handskrifter träffar på en sådan volym (Codex orientalis 97, storlek 14,5 × 18 cm), registrerad under uppslagsordet "Orientaliska folktyper" och innehållande 56 anonyma penntecknings. W. Riedel kommenterar den i sin *Katalog över Kungl. bibliotekets orientaliska handskrifter* (1913) med orden: "Teckningarna äro förmodligen studier av en fransk konstnär, som genomreste Levanten år 1612". Årtalet hade han hämtat från första bladets baksida. Bandets dekor tyder på franskt arbete från 1700-talets början, och på ryggen står tryckt: RECVEIL DE STEM. Bokbindaren hade vikt teckningarna tvärsöver, skurit bladen okänsligt och bundit dem hårt in mot ryggen. Därför var det svårt att undersöka papperets vattenmärken, men ibland skymtade ett märke med en örn mot vapensköld (lik ill. 336 (1570, Le Mans) i: C. M. Briquet, *Les filigranes*. Faks. ed. 3. Amsterdam 1968). Teckningarnas papper skulle således kunna vara från 1570/80-talet och vara tillverkat i Nordfrankrike, i trakterna av Rhen.

Några av teckningarna verkade bekanta, i synnerhet den femte med påskriften "Janissaire allant a la guerre". Jo visst, den illustrerade artikeln "Janitscharer" i *Svensk uppslagsboks* första upplaga (1933)! Men där återges en gravyr med säkrare pennföring än originalteckningen i Tessin-volymen. Fortsatta undersökningar ledde fram till en gemensam källa: Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers livres des navigations et pérégrinations orientales*, Lyon 1567, vars 60 illustrationer uppenbart varit Tessin-volymens för-

En janitschar. Ill. ur Nicolas de Nicolay's reseskildring i holländsk upplaga, Antwerpen 1576.

laga. Men det rör sig inte om direkt kopiering, vilket man kan förledas att tro på grund av att den tredje teckningen, som föreställer en fantastiskt utstyrd ryttare, äger spår av kalkering. Alla handteckningarna är nämligen till formatet ungefär dubbelt så stora som etsningarna i Nicolay's bok.

Då Carl Gustaf Tessin ägde den tyska upplagan av Nicolay's verk: *Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in de Turckey*, Antwerpen 1576, borde han ha varit medveten om sambandet mellan pennteckningsarna och illustrationerna i denna bok. Kanske han har antytt handskriftens proveniens och innehåll någonstans i sin dagbok eller i sina tecknings- och bibliotekskataloger, fastän jag inte har funnit någon ledtråd. I vilket fall som helst måste teckningarna ha appellerat till hans intresse för dräkter och etnografica, och troligtvis skaffade han dem någon gång under sina vistelser i Paris på 1710—20-talen, då han lät binda in dem.

Innan jag går vidare och försöker finna bakgrunden till Tessinvolymen, bör emellertid Nicolay och hans resebeskrivning presenteras.

Nicolas de Nicolay (1517—83) föddes i landskapet Dauphiné men växte upp i staden Lyon. Vid 25 års ålder tog han värvning i armén, men äventyrslusten lockade honom snart ut på resor till tyska riket, Danmark, Preussen, Livland, södra Sverige, Zeeland, England, Skottland och Spanien. Han var utbildad kartograf och fästningskonstruktör, och hans skicklighet som tecknare rönte allmän uppskattning. År 1544 utgav han en graverad sjökarta över Europa i fyra blad (87,3×56,6 cm). Visserligen fanns det vid denna tid handritade portolankartor som var exaktare än Nicolay's sjökort, men det ansågs ändå vara ett så viktigt verk, att 1570-talets store atlasutgivare i Antwerpen, Abraham Ortelius, skulle referera till det. Av svenskt intresse är många ortnamn utmed Sveriges kust från Marstrand, Kungälv osv. upp mot Kalmar och Älvsnabben, men topografin visar, att Nicolay inte kände till Olaus Magnus' Carta marina (1539).

År 1546 engagerades Nicolay av den engelske storamiralen lord Dudley, och under det närmaste året karterade han Skott-

land och dess farvatten. Huvudparten av detta material förblev i manuskriptform, men 1583 trycktes i Paris under Nicolay's namn *La navigation du roi d'Escosse, Jacques cinquiesme, autour de son royaume* med en anmärkningsvärt korrekt karta över Skottland. Manuskriptet till denna bok hade ursprungligen den omisstänksamme amiralen Dudley lånat Nicolay, som snabbt hade kopierat den och överlämnat texten till den franske ambassadören i London. Med hjälp av Nicolay's informationer hade St. Andrews i Skottland intagits i juni 1547. Under den oskyldiga titeln "ung painctre françois" hade han i detta fall varit dubbelagent, och i fortsättningen var hans karriär som hemlig agent i fransk tjänst säkrad.

År 1551 fick han i uppdrag av kung Henrik II att följa med den franske ambassadören Gabriel de Luels d'Aramon på dennes färd från Blois till Konstantinopel. "Pour certaines causes" skulle Nicolay assistera, vilket innebar att han skulle göra bruk av sin eminenta observationsförmåga. Fransmännen seglade via Balearerna till Alger, där de fick vistas i fängelse några dagar. Men detta hindrade inte Nicolay från att iaktta folklivet och att bege sig upp på stadens vallar — under förevändning att söka konstnärliga motiv — och studera befästningarna, så snart han blev fri. På den fortsatta färden via Malta och Tripolis skrev han ned sina iakttagelser och tecknade av folktyperna. Under seglatsen genom den grekiska arkipelagen gjorde de uppehåll på ön Chios, som han fann vara bland de land, han besökt, "nation plus amoureuse et civile". Hela befolkningen var behaglig, kvinnorna som nymfer och gudinnor. Nicolay ger alltid uttryck för sin uppskattning av kvinnlig färgring.

Den 20 september — eller på 78:e dagen efter avfärden från Marseille — anlände fransmännen till Konstantinopel. Nicolay fångades helt av den orientaliska atmosfären i staden. Han studerade turkarnas seder och tecknade olika folktyper. Medan ambassadören d'Aramon stannade kvar vid Bosporen till 1554, återvände Nicolay efter några månader till Frankrike. Troligen hade han fullföljt sin hemliga mission och studerat även befästningsanläggningar och artilleri i Konstantinopel, även om detta inte

antyds i hans tryckta reseberättelse. Denna har i stället blivit berömd för de livliga beskrivningar i ord och bild av stadens folkmyller. Boken kom dock inte ut direkt efter återkomsten utan först 1567. Men eftersom Nicolay fick privilegium för utgivningen redan 1555, måste han ha planerat att trycka den då. I stället presenterade han Henrik II en översättning av spanjoren Pedro de Medina's *Arte de navegar* (1554) med en nygjord karta över Amerika. Som tack utnämndes han till kunglig geograf och kammarherre och fick länsgodset Arfeuille. Under 1560- och 70-talen skulle han ge ut kartor och beskrivningar över bl. a. Bourbonnais, Berry och Lyonnais. Hans kartografiska verksamhet skulle fullföljas av svärsonen Antoine de Laval. Därigenom har mycket av denna del av Nicolay's œuvre räddats till eftervärlden och bevaras nu bl. a. i Bibliothèques mazarine resp. nationale i Paris. Men originalteckningarna till hans reseberättelse är försvunna.

Nicolay deklarerar i förordet till sin bok, att inget befordrar mellanfolklig förståelse så mycket som resor, och han citerar Terentius' "Humani nil a me alienum puto". Men texten i fortsättningen lever inte upp till detta motto. Nicolay valde gärna detaljer, som skulle framställa turkarna som samtidens mest barbariska folk. Han var präglad av sin tids fördomar men beskrev sakligt byggnader och religion, uppskattade vården av sjuka och dårar och noterar frånvaron av tiggare i Turkiet. Kapitlet 'kvinnor och bad' får honom att fantisera om lesbiska nöjen, medan beskrivningarna av brottare och opiumätare vittnar om klarsyn. Han relaterar noggrannare än någon av samtidens resenärer de religiösa mystiska sekterna. På grund av att det dröjde några år, innan Nicolay's resebeskrivning trycktes, kom andra liknande berättelser att publiceras före hans egen. Nicolay hänvisar till Guillaume Postel's *De la Republique des Turcs* (1560) och till arbeten av Pierre Gilles d'Alby och Pierre Belon, två lärde som hade följt med d'Aramon på dennes första ambassad till Konstantinopel 1547. År 1554 hade Henrik II:s kosmograf, André Thevet, givit ut sin *Cosmographie de Levant*.

Betydelsen av Nicolay's verk ligger dock inte i texten utan i

En turkinna på väg till badet följd av sin tjänarinna. Pennteckning ur Cod. orient. 97, Kungl biblioteket.

de 60 illustrationerna. Drygt hälften av dem visar turkiska motiv, ett trettiotal grekiska och resten levantinska. Han säger i förordet, att alla återgår på hans egna observationer. Skalden Ronsard beskriver i sin dikt till Nicolay dennes "vives pourtraitures par encre et par couleur des diverses vestures", vilket tyder på att gravyrerna skulle färgläggas för hand. Men nästan alla bevarade exemplar av boken är okolorerade. Etsningarnas livfulla linjeföring gör det dock troligt, att gravören Louis Danet nära följt originalteckningarna.

Nicolay lade sig alltid vinn om autencitet. För att t. ex. detaljerna i kvinnornas klädsel skulle bli rätt återgivna, engagerade han som kontrollör en eunuck, som tidigare tillhört Seraljens hushåll. Det var denna etnografiska noggrannhet som gjorde, att Nicolay's bilder kopierades för kostymverk som exempelvis Abraham Bruyn's *Habits de diverses nations* (1581) och till dekoren på kartor ända in på 1700-talet. Men det var inte bara han som blev kopierad, utan man blir tvungen att konstatera — trots hans motsatta påstående — att han själv också kopierade andra.

Antagligen mötte Nicolay i Konstantinopel bland andra folktyper janitscharen beväpnad med gevär och kroksabel eller den beslöjade turkinnan på väg till badet åtföljd av sin tjänarinna, som bar på huvudet en kopparkittel med bl. a. kläder och hårborttagningsmedel. Men likheten mellan hans tolkning av dessa och andra motiv med de bilder som flamländaren Pieter Coecke van Aelst (1502—50) utförde år 1533 i Turkiet är alltför slående för att vara tillfällig. Coecke vistades ett år i Konstantinopel i hopp om att sultanen Süleyman skulle uppdra åt honom att åstadkomma förlagorna till tapisserier, som sedan kunde vävas upp i Bryssel. Men han väntade förgäves. Hans änka såg dock till att hans turkiska teckningar överfördes till träsnitt och trycktes. De gavs ut 1553 i Antwerpen med titeln *Mœurs et fachons de faire de Turcz* som en 4,5 meter lång svit av bilder, avdelade i sju sektioner genom karyatider.

Det finns emellertid några motiv som Nicolay är ensam om: de religiösa sekteristerna, opiemissbrukarna, de sjungande fylleristerna och brottarna som oftast var morer, indier eller tartarer.

Pieter Coecke van Aelst, Mœurs et fachons de faire de Turcz. Detalj från sjunde delen av träsnittssviten, 1553.

Det var bl. a. dessa omedelbart observerade motiv som grundlade Nicolay's rykte som illustratör. En man som fängslades av dem var den lärde arkeologen och konstkritikern Blaise de Vigenère (1523—96). År 1577 gav han ut en fransk översättning av Laonikos Chalkokondylas' grekiska historik *L'Histoire de la décadence de l'Empire grec et establissement de celuy des Turcs*. Han hade planer på att illustrera denna översättning och då utnyttja Nicolay's bilder. Men han hann inte åstadkomma mer än ett utkast till "bildtexter", innan han dog.

Efter första utgåvan 1567 hade Nicolay's reseskildring kommit ut i flera franska upplagor och översatts även till tyska och holländska. Men 1586 publicerades den för sista gången som helhet. Därefter frigjordes bildmaterialet från Nicolay's text. Därmed är vi tillbaka till början och upphovet till denna artikel.

"1612" kunde den Tessinska handskriften dateras till. Det är det år då Chalkokondylas' ovannämnda turkiska historia ges ut på nytt i stort folioformat i Vigenère's översättning men med ett tillägg av Thomas Artus, länsherre till Embry. Denne Artus var känd mest för sina satiriska pamfletter och som poet mest för sina lärdomsdikter om hermafroditer. Han var också en lärd översättare och kommentator av grekiska och latinska texter. Därför lockades han nog att fullfölja Blaise de Vigenère's översättning av Chalkokondylas' verk. Men han var också gripen av sin tids kabbalistiska och alkemiska studier, och detta kom att prägla hans utgåva.

Laonikos Chalkokondylas (1423—1486?) har kallats den "siste atenske historikern". Till skillnad från de grekiska historiker som drevs i exil på 1430-talet och i allmänhet bosatte sig i Italien, i trakten av Florens eller Venedig, beskrev Chalkokondylas inte så mycket Bysans' fall som det turkiska väldets utbredning efter 1298. Han var fascinerad av denna uppkomlingsstat och skildrade dess historia mot en bred kulturell bakgrund. Som historiker kom han visserligen inte att betyda lika mycket som brodern Demetrios som språkforskare. Men efter den första latinska utgåvan 1556 gavs hans verk ut i bl. a. flera franska upplagor under det

Brottare. Ill. ur Laonikos Chalkokondylas' turkiska historia, 1650 års franska upplaga utg. av Thomas Artus.

kommande dryga seklet. En sådan fransk upplaga från 1662 ägdes av Carl Gustaf Tessin!

Det råder således ingen tvekan om att Tessin själv visste vad hans handskrift innehöll. Men det finns fortfarande många obesvarade frågetecken. Varför kallades handskriften för "Recueil de stem"? Kan de sista bokstäverna vara en förkortning av ordet "estampes"? Teckningarna i handskriften är så valhänt gjorda att detta snarast skulle tyda på att de vore kopior efter gravyrerna i 1612 års upplaga av Chalkokondylas' historik. För detta talar, att teckningarna har samma avskärningar som bokens gravyrer. Så är t. ex. den ene brottarens vänsterben avskuret precis som på gravyren. Men å andra sidan innehåller handskriften en teckning av en beriden fjäderprydd krigare, en s. k. "dely", som — trots att den återgår på Nicolay's verk — inte förekommer i 1612 års Chalkokondylas-upplaga men däremot i 1650 års, som också den gavs ut av Thomas Artus. Texten på denna nytillkomna gravyr är av samma typ som den i 1612 års upplaga, och inte så slapp som i 1650 års. Och det är just denna teckning i Tessinvolymen som bär spår av kalkering. Skall man tyda detta, att teckningarna i Kungl. bibliotekets handskrift en gång ägts av Thomas Artus? Rör det sig om Artus' egna förlagor till gravyrerna i 1612 års upplaga? I denna finns ett bihang med profetiska tablåer i kabbalistisk form kring det turkiska väldets undergång. De är prov på Artus' tafatta teckningsmanér. De visar också, att Artus knappast var mäktig att på fri hand förstora de jämförelsevis små illustrationerna i Nicolay's tryckta verk för att passa till det stora folioformatet i 1612 års Chalkokondylasutgåva. Kanske lösningen skulle ligga i antagandet, att Artus hade tillgång till Nicolay's original och kopierade direkt efter dem?

Kungl. bibliotekets Codex orientalis 97 kan således bara identifieras som en handskrift med nära anknytning till illustrationerna i den av Thomas Artus år 1612 utgivna upplaga av Chalkokondylas' turkiska historia. Bilderna återgår i sin tur på etsningarna graverade av Louis Danet efter Nicolas de Nicolay's

teckningar, utförda under resan från Marseille till Konstantinopel 1551 och utgivna första gången 1567.

LITTERATUR

ALLMÄNT: C. D. Rouillard, *The Turk in French history, thought, and literature (1520—1660)*. Paris 1938. — A. N. St. Clair, *The image of the Turk in Europe*. [Utst.-kat.] New York 1973. — C. Göllner, *Turcica*. Bd 2. Bucureşti & Baden-Baden 1968.
NICOLAY: R. Barroux, Nicolaï d'Arfeuille, agent secret, géographe et dessinateur (1517—1583), *Revue d'histoire diplomatique 51 (1937), s. 88—109*. — R. Hervé, L'œuvre cartographique de Nicolas de Nicolay et d'Antoine de Laval (1544—1619), *Comité des travaux historiques et scientifiques. Section de géographie. Bulletin 68 (1955), s. 223—257*. — Artikeln Arfeuille (Nicolas de Nicolay, sieur d'), *Dictionnaire de biographie française*. T. 3. Paris 1939, sp. 494—503. — Nicolay's namn uttalades fyrstavigt (således med hörbart y) enligt vad som framgår av en dikt av Ronsard.
ARAMON: J. Chesneau, *Le voyage de Monsieur d'Aramon, ambassadeur pour le Roy en Levant*. Publ. et annoté par Ch. Schefer. Paris 1887.
ARTUS: Artikeln Artus, Thomas, sieur d'Embry, *Dictionnaire de biographie française*. T. 3. Paris 1939, sp. 1220—1221.
CHALKOKONDYLAS: W. Miller, The last Athenian historian: Laonikos Chalkokondyles, *The Journal of Hellenic studies 42 (1922), s. 36—49*.
COECKE: G. Marlier, *Pierre Coeck d'Alost*. Bruxelles 1966. — A. J. J. Delen, Illustration de livres par Pierre Coecke d'Alost, *Mélanges [Georges] Hulin de Loo*. Bruxelles & Paris 1931, s. 105—115.
TESSIN: Åkerö-dagboken: Cod. Holm. L 82. — Hyllkatalog över Tessins bibliotek 1754: Lunds UB: Cod. De la Gardie IX: 6 (finns i xeroxkopia i Kungl. biblioteket: U 401).
VIGENÈRE: D. Métral, *Blaise de Vigenère, archéologue et critique d'art (1523—1596)*. Paris 1939.

SUMMARY

This article deals with a manuscript in the collections of the Royal Library in Stockholm which contains 56 anonymous drawings of Oriental characters. The volume which dates from 1612 once upon a time belonged to one of the great Swedish collectors of books and drawings Carl Gustaf Tessin who had the volume bound in Paris around 1720.

The motives of the drawings go back to the etchings with which Nicolas de Nicolay illustrated his book of travels *Les quatre premiers livres des navigations et peregrinations orientales*, published in Lyon in 1567. Nicolay (1517—1583) was the cosmographer of the French king who also published maps of "Europa marina" (1544), the Duchy of Berry (1565—67) and of the coastline stretching towards Scotland. He also designed a map of America which was included in his translation of Pedro de Medina's *Arte de Navegar* (1554). Nicolay ac-

companied Gabriel d'Aramon, who represented the king of France, on his diplomatic mission to Constantinople in 1551. During the passage along the north coast of Africa, through the Greek archipelago and in Constantinople itself Nicolay was busy sketching folk characters which later on were used as illustrations in his travel report. These pictures were very much appreciated and often copied as decorations of maps and topographical plates far into the 18th century. His influence was however greater than his originality because several of his drawings of folk characters can be traced to the engravings of Pieter Coecke van Aelst which were published in Antwerp in 1553.

But the drawings in the Royal Library are amateurishly made and rather large in size. They must be considered free copies of Nicolay's etchings. The dating 1612 led to the edition of Nicolay's illustrations which was annexed to Laonikos Chalkokondylas' *L'histoire de la decadence de l'Empire grec et establissement de celuy des Turcs* which was published in Paris in that very year. Chalkokondylas has been called "the last Athenian historian". His large book stirred up much interest when it was first published in Latin in the middle of the 16th century. He had witnessed what was to be the great power-period of the Ottoman state and in his text he inserted details pertaining to the cultural history of the period which induced the French humanist Blaise de Vigenère to make a translation of his work in 1577. Vigenère also planned to make illustrations for Chalkokondylas' book and wrote "captions" which after his death in 1596 gradually were taken care of by Thomas Artus, Sieur d'Embry. It was Artus who eventually published the library edition of Chalkokondylas' Turkish history of 1612. Scarcely anything is known of Artus except his being the author of some satirical pamphlets. A closer study of the drawings in the Royal Library shows that precisely these drawings must have been available to Artus at the time of his publishing the above mentioned work. The copyist — who might have been Thomas Artus — had perhaps access to Nicolay's now missing original.

LARS-ERIK NYMAN

Historievetenskap i Turkiet

Det var främst genom president Kemal Atatürks starka personliga intresse och aktiva stöd som historievetenskap i ordets moderna betydelse började växa fram i Turkiet. Sedan mitten av 1930-talet är Türk Tarih Kurumu (Turkiska Historiesällskapet) ett synligt bevis på den privilegierade ställning ämnet historia innehar. Historisk medvetenhet bör dock ej förväxlas med nationell chauvinism utan ses som en identifikation med det turkiska kulturarvet. Då den internationella Türk Tarih Kongresi (Turkiska Historiekonferensen) pågick 11—15 oktober, 1976[1], i Ankara, var detta ett välkänt faktum även för gemene man. För en svensk historiker är ett sådant intresse både från allmänheten och massmedia en påminnelse om att historielöshet inte är ett naturligt stadium utan en politiskt betingad utveckling. Innan man försöker besvara frågan "varthän?" måste svaret på "varifrån?" föreligga. Detta har uppmärksammats inom våra dagars framtidsforskning, där inte nuläget utan historien får utgöra startpunkten för utvecklingsprognoserna.

*

Historiskt vetande har inom alla kulturer sin upprinnelse i den muntliga tradition som föregående generationer överlämnat till de efterföljande. Hos de turktalande stäppfolken i Centralasien utbildades efter islamiseringsprocessen på 1000-talet en s. k. siyer-

[1] Nästa konferens kommer enligt uppgift att hållas år 1981.

(egentligen biografi) tradition i form av berättelser snarlika senare tiders helgonlegender. Dessa skildringar tjänade sålunda även ett underhållande syfte, när turkarnas ursprung och hjältedater relaterades inför andäktigt lyssnande åhörare.

Denna tradition vidareutvecklades under den Osmanska perioden som tog sin början omkring år 1299. Historiska texter och skildringar av typ "Tevarihi âli Osman"[2] börjar nu bli allt vanligare. De yttre formerna är i stort sett desamma som återfinnes hos de "menakıb-name" (helgonlegender), vilka skrevs ned av "ahı". Dessa s. k. ahı innehade under tidig osmansk tid en dubbel funktion av lärda män (Hoca eller hodja) och hantverkare/köpmän i samhället genom sina gillen.

Under denna klassiska period tillkom Ahmedis. "Mülûki âli Osman" (De Osmanska Besittningarna), vilken i sin tur gav upphov till en hel våg av arbeten inom osmansk historieskrivning såsom Şükrullah's "Bençet-üt Tevarihnâme", Enveris "Düsturnâme", Oruç Beğ's "Tevarihi âli Osman" och Neşrîs "Cihannüma". Efter hand följdes dessa klassiska försök till en mera samlad bild av det Osmanska väldets upprinnelse av ytterligare en generation historieskrivares mödor. Bland dessa författare återfinner vi namnen Kemal Paşazade, Hoca Sadeddin, Lütfi Paşa och Gelibolu Ali.

På 1600-talet kom nästa fas i utvecklingen, då man vid sultanhovet i Topkapı-palatset i Istanbul började föra officiella krönikor. Dessa har blivit kända under samlingsnamnet "Vakanüvislik", vilket kan översättas med årets händelser eller helt enkelt "krönika". Man brukar anse Tevfik Paşa vara den förste krönikören, fast Naima Effendi skrev den första egentliga krönikan i Topkapı. Redan tidigare hade de judiska och kristna minoriteterna infört boktryckarkonsten till Istanbul, men år 1727 tilläts İbrahim Müteferrika att sätta upp ett tryckeri även för turkiska böcker genom en sultanförordning. Nu kunde en hel rad arbeten inom de geografiska, historiska och lingvistiska ämnesområdena

[2] Tevarih, vilket är plural av tarih (historia), har här betydelsen av berättelser eller historier i traditionell mening.

ges ökad spridning. Den första boken blev färdig år 1729. I översättningar trängde också västerländska idéer och impulser in i det Osmanska väldets tankevärld.

Genom ungturkarnas revolution i juli 1909 inleddes en ny epok inom historievetenskapen i Turkiet. Under inflytande från Europa utvecklades speciellt de metodiska principerna för historieämnet. Det mest kända namnet inom denna nya generation historiker är Fuat Köprülü, som införde en sociologisk aspekt på historieforskningen. Andra kända företrädare för denna generation historiker är Z.V. Togan, Ş. Günaltay och İ. H. Uzançarşik.

Vid Ankaras Dil ve tarih-coğrafya Fakültesi verkar sedan länge professorerna B. Ögel och F. Sümer. Den senare är mest känd för sitt stora verk om Oğuzstammen. Det är emellertid i Istanbul som en av Turkiets för närvarande främsta historiker, Prof. Dr. Ibrahim Kafesoğlu, verkar. Förutom genom ett stort antal välskrivna verk rörande tidig turkisk historia har prof. Kafesoğlu även visat prov på sin mångsidighet i den nyligen utgivna turkiska kulturhandboken[3], där han är medförfattare i historieavsnitten. Men det är framför allt de två första delarna i en serie på tre band utgörande gymnasiets historiekurs, som väckt en intensiv debatt i Turkiet. Den nya inriktning av historieämnet, som prof. Kafesoğlu härigenom inlett kommer att behandlas avslutningsvis i sitt sammanhang.

*

Redan under den osmanska perioden, som officiellt avslutades år 1923 genom grundandet av den Turkiska Republiken (Türkiye Cumhuriyeti), hade ett historiskt sällskap bildats under namnet "Tarihi Osmanî Encümeni" (Osmanska Historiesällskapet). Genom en lång följd av år utgav detta sällskap den ansedda facktidskriften *Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*. Efter 1923 omdöptes emellertid sällskapet till "Türk Tarih Encümeni", vilket

[3] Turk Dunyasi el Kitabı. 1452 s. Ankara: Türk Kültürünü Arastırma Enstitüsü 1976. Pris ca 100 skr.

sedermera ombildades till dagens Türk Tarih Kurumu (T.T.K.). Vid Kemal Atatürks frånfälle 1938 donerades en stor del av hans privata förmögenhet till T.T.K., som härigenom kunnat ge ut en mängd bokverk inom de arkeologiska, historiska och konsthistoriska disciplinerna. Dessutom publiceras den välkända tidskriften *Belleten* genom T.T.K., men man bedriver icke endast en publiceringsaktivitet utan även en mångfacetterad verksamhet i både folkbildande och vetenskapligt syfte. I T.T.K.'s moderna och ändamålsenliga lokaler strax intill Dil ve tarih-coğrafya Fakültesi's (D.T.C.F.) byggnadskomplex i det centrala Ankara hyser man även det innehållsrika och välskötta bibliotek som blivit ett begrepp bland turkologer världen över. En kanske mindre känd gren av T.T.K.'s verksamhet är de "stationer" eller arkeologiska utgrävningsplatser, som finns utspridda över hela Turkiet. Sällskapets medlemmar är representerade vid Turkiets alla större universitet och övriga samhällsinstitutioner, men man har dessutom en internationell utbredning. Dock har medlemskadern en ytterst exklusiv karaktär. För närvarande är Prof. Dr. Enver Ziya Karal ordförande.

Sammanfattningsvis kan man säga om T.T.K.'s vittförgrenade verksamhet, att den utgör en integrerad del av Turkiets samlade kulturella liv. Historia och historievetenskap har därför blivit en självklar manifestation av den turkiska nationaltanken.

*

Numera finns det sammanlagt arton universitet i Turkiet, men alla dessa har ej humanistisk fakultet eller ens en historisk institution. Det akademiska läsåret uppdelas liksom här hemma hos oss i två terminer. Ett sommaruppehåll sträcker sig från mitten av juni till i slutet av september, medan de två terminerna skiljs åt under vinterhalvåret genom ett fjortondagars uppehåll under senare hälften av februari månad. Examensperioder förekommer i slutet av båda dessa terminer.

Vid den historiska institutionen i ISTANBUL undervisas i Antikens historia, Medeltiden, Nya tiden, Modern historia, Allmän

turkisk historia och dessutom ges kurser kring den Osmanska civilisationen. Istanbulinstitutionens specialområden utgöres av Turkisk kultur och Osmansk historia, vilket åtminstone delvis har sin grund i arkivsituationen (se nedan).

Alla dessa kurser förekommer även vid D.T.C.F.'s historiska institution i ANKARA, men här finns även idé- och lärdomshistoria i förening med historieteori. Genom specialinstitut och arkiv (se nedan) har man i Ankara kunnat inrikta sig på tiden efter 1923, dvs. Turkiets republikanska eller revolutionära period.

Uppbyggnaden av Atatürk Universitet i ERZURUM i östra Turkiet påbörjades år 1957 enligt amerikanskt campusmönster. De snöklädda bergen bildar en effektfull bakgrund till universitetets nya institutionslokaler och bostadsområden, som genomgående håller en mycket hög standard ifråga om användbarhet och komfort — en livsnödvändighet i det stränga klimatet. Historieämnet är här rikt representerat inom den humanistiska fakulteten, men på grund av universitetets ringa ålder har dock ännu ej någon specialinriktning hunnit utbildas.

Så sent som 1976 grundades Ege Üniversitesi (Egeiska Universitetet) i IZMIR's förort Bornova, som är belägen cirka en halvtimmes bussresa från stadscentrum. Här får Historia utgöra en del av blockämnet socialkunskap, eftersom humanistisk fakultet ännu så länge saknas. Man avvaktar också tillsättningen av professuren i historia innan verksamheten på allvar kan igångsättas i de något provisoriska lokalerna. Av intresse för Sverige är de kontakter med svenska forskare, som turkologerna vid universitetet redan inlett och avser att utvidga.

I ADANA finns även ett nygrundat universitet, men detta saknar helt en humanistisk avdelning och är närmast att betrakta som en merkantil högskola.

Vid övriga universitet sysslar man endast marginellt med historia som vetenskap.

Det finns två engelskspråkiga högskolor i Turkiet. Bosforuniversitetet (f. d. Robert College) i Istanbul och Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ; Mellanösterns Tekniska Universitet) utanför Ankara är moderna och imponerande anläggningar.

De flesta studenter är omkring 18 år, då de påbörjar sin fyraåriga grundutbildning (8 terminer) på universitetsnivå. Studierna kan uppdelas på olika institutioner liksom hos oss, men det vanliga är att man stannar kvar inom ett och samma ämne. I historia finns en huvudtentamen kring specialstudier i Antikens, Medeltidens, etc. historia (se ovan beträffande övriga kurser) samt två smärre tentamina. Dessutom ska en uppsats på 30—60 sidor författas och utskrivas i fem exemplar, varav ett behålles medan professorn får ett och de resterande tre exemplaren går till universitetet. Ämnena för de båda sidotentamina och uppsatsen väljes i samråd med professor och handledare. Vid avslutandet av grundnivåns studier efter fyra år tilldelas studenten titeln "Edebiyat Fakültesi Mezunu", vilket alltså närmast motsvarar en svensk fil. kand. examen.

Doktorand- eller Forskarutbildningen börjar med en språkexamen i november/december i ett valfritt västerländskt språk. Som ett kuriosum kan omnämnas att ryska ej medtas som "västerländskt språk". Ungefär ett år efter påbörjandet av forskarutbildningen avlägges en grundtentamen för doktorsexamen. Därefter väljes ämne för själva avhandlingen, som sedan måste framläggas inom sex års tid. Stipendier för doktorandstudier finnes men vanligare är att doktoranderna anställes som "Asistan" (assistent) i rent försörjningssyfte. De förekommande arbetsuppgifterna brukar i praktiken vara begränsade till ett visst deltagande i examensförberedelserna på grundnivån och närvarokontroll genom signatur hos dekanus tre gånger om dagen. Övrig tid är alltså disponibel för egen forskning.

Nästa examenssteg är Doçent, då ny avhandling sammanställes och en examen i ett västerländskt språk avlägges. Här är den totala tidsåtgången beräknad till fyra år. På samma sätt förfares med den examen, som ger titeln Profesör. Förutom ytterligare en avhandling kräves nu tentamina i *två* västerländska språk. Även denna avslutande examen brukar ta fyra år eller mera att fullborda.

*

Başbakanlik Devlet Arşivi i Istanbul är den turkiska motsvarigheten till vårt Riksarkiv, men här förvaras endast för-republikanska dokument — dvs. i praktiken fram till år 1914. Bland dessa senare dokument råder dock en stor oreda, vilket förklaras genom det allmänna förfall som präglade sultanatets sista decennier. För närvarande är Abdul Hamid-perioden (1876—1909) den mest givande i avvaktan på den kommande arkivreformen (se nedan). Häri ingår İrade (Sultanförordningar), Yıldız-arkivet (så benämnt efter palatsets namn i Topkapı-komplexet) och Abdul Hamid II:s specialarkiv, vilka samtliga varit föremål för såväl turkiska som utländska forskares intresse.

Strax intill universitetet i Istanbul är det välkända Türkiyat Enstitüsü inrymt i gamla men mycket ändamålsenliga lokaler, där man under Prof. Dr. İ. Kafesoğlus chefskap bedriver forskning inom Turkiets äldre historia. Emellertid omfattar verksamheten både forskning och utgivning av skrifter också inom andra ämnesområden än historia. Den välkända *Türkiyat Mecmuası* är institutets tidskrift. Rent administrativt är institutet knutet till universitetet utan att vara en integrerad del därav.

Dokument från den republikanska tiden efter år 1923 förvaras i Ankara hos Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, som tilldelats en nybyggnad för detta ändamål. I samband härmed har även ett särskilt Institut för Revolutionsforskning, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tillkommit under ledning av Prof. A. Afetînan och hans assistent Dr. Seçit Akgün i D.T.C.F.'s byggnad.

I Ankara finns även Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (T.K.A.E. — Forskningsinstitutet för Turkisk Kultur) inhyst i en större villa en bit från Kızılay. Här bedriver man dels kvalificerad primärforskning inom bl. a. historia, och dels en omfattande publiceringsverksamhet av både tidskriften *Türk Kültürü* och en lång rad böcker (jfr. Kulturhandboken ovan). Den nuvarande chefen för T.K.A.E., Prof. Dr. Şükrü Elçin, har helt nyligen efterträtt Prof. Dr. Ahmed Temir på posten. Institutet är helt fristående från staten.

Att det bedrivits så lite forskning på det modernhistoriska området i Turkiet beror till största delen på att landet fortfarande

saknar en lag som reglerar arkivens verksamhet. Hos Nationalförsamlingen vilar dock ett lagförslag angående arkivens, museernäs och bibliotekens verksamhet, men den intensiva valrörelsen under våren 1977 har försenat behandlingen av denna efterlängtade arkivreform. Troligtvis kommer det att bli som i Sverige, att en 50-års sekretessregel införes, vilket skulle innebära att dokument från åren 1919—1927 nu närmast blev tillgängliga för den historiska forskningen. Ovissheten beträffande detaljer är dock stor, men under alla omständigheter kommer det att dröja innan arkivpersonalen har klassificerat dokumenten enligt indexsystem och utarbetat övriga arbetsrutiner. Som modernhistoriker — med tonvikten lagd på mellankrigstidens Centralasien — kan jag bara hoppas på en snar och tillfredsställande lösning på Turkiets arkivproblem.

Förutom de olika universitetsbiblioteken finns i Ankara T.T.K.'s specialbibliotek, som noterats ovan, och i närheten av Kızılay Nationalbiblioteket (Millî Kütüphane). I Istanbul är Beyazıt Devlet Kütüphanesi det största och mest välkända biblioteket. Tyvärr är i allmänhet de turkiska biblioteken både ålderstigna och otillräckliga.* Dessutom råder en viss förvirring i indexsystemen, men härvidlag utgör dock T.T.K.'s bibliotek ett undantag från regeln.

Turkiska böcker betingar ett förhållandevis lågt pris, men de är kanske inte så gediget utförda som i Sverige. Något man bör lägga märke till är, att en hel del facklitteratur finns tryckt på bättre och sämre papperskvalitéer samt att det förekommer olika slags bindning, etc. I Istanbuls Zafer Çarçısı eller den öppna bokbasaren mellan Beyazıt-moskéen och de täckta basarerna saluföres både antikvariska och nyutkomna böcker. De normala boklådorna återfinns längs Ankara Caddesi strax ovanför Sirkecistationen. För en historiker eller annan specialist är här den oansenliga "Uğur Kitabevi", vars ägare är Herr Muhiddin Nalbantoğlu, det självklara målet. Genom detta antikvariat kan man nämligen

* Milli Kütüphane, Ankara, kommer inom närmaste året att vara överflyttat till ett stort nybygge. (Red:s anm.)

göra specialbeställningar av både gammalt och nytt. Istanbuls tvenne antikvariat för utländska böcker finns på Galipdede Caddesi, som leder från Tünel vid det Svenska Generalkonsulatet ner till Karaköy och Galatabron.

*

Det moderna Turkiet är en relativt ung nationalstat, där ännu varken formerna för historievetenskapen eller den allmänna inriktningen på ämnet historia fått traditionens hävd. Ett exempel på denna identifikationsprocess är professor İbrahim Kafesoğlus läroböcker i historia för gymnasiet. De nationalromantiska omslagen med motiv hämtade från det turkiska folkets hjälteålder (jfr. vikingatiden för Sveriges vidkommande) och stoffets koncentration på ren turkisk historia till ungefär 2/3 av det totala sidantalet har gjort professor Kafesoğlu omstridd som historiker. Förut lade man tonvikten vid grekisk, romersk och västerländsk historia. Huruvida trenden kommer att fortsätta är omöjligt att sia om, eftersom debatten fortfarande befinner sig i inledningsskedet. Denna uppvärdering av de rent turkiska elementen är inte begränsad till historia utan kan även återfinnas inom andra sektorer av kulturlivet såsom språk, litteratur, film, osv.

Ehuru Karl XII's period i Turkiet varit föremål för en omfattande forskning[4] omnämnes han numera endast med ett par rader i läroböckerna, vilket visar ett måttligt intresse för "Demirbaş Şarl"[5]. Vikingatiden och dess handelsförbindelser med dåvarande Miklagård fascinerar desto mera.

*

[4] Den förste turkiske historiker som skrev om Karl XII:s vistelse i Turkiet var Ahmet Refik, men den år 1971 tragiskt omkomne Prof. Dr. A. N. Kurat vid Ankarauniversitetet är den som forskat mest inom ämnet.

[5] Demirbaş betyder egentligen "järnhuvud" men har även bibetydelserna av envis och hårdnackad.

På grund av den besvärliga arkivsituationen har speciellt modern historia blivit aningen eftersatt. Detsamma kan sägas beträffande introduktionen av den nya metodiska stringens internationell historievetenskap nått fram till under senare år, men utvecklingstakten inom Turkiets universitetsvärld är just nu högt uppdriven och historieämnet utgör inget undantag. Det finns hos både äldre och yngre historiker en stor forskningsoptimism och ett starkt intresse för innovationer inom den traditionella ämnesramen, vilket bådar gott för historievetenskapens framtid i Turkiet.

Avslutningsvis skulle jag vilja rikta ett varmt tack till min gode vän Asistan Selçuk Mülayim vid Atatürkuniversitetet i Erzurum, utan vars medverkan denna kortfattade presentation av turkisk historievetenskap aldrig skulle ha kunnat sammanställas.

SUMMARY

It was mainly through the strong personal interest and active support of president Kemal Atatürk, that history in Turkey underwent a positive transformation of its scholarly image. During this process the Türk Tarih Kurumu (the Turkish Historical Society) played an important role in a country, where history is a living reality even for the man in the street. In comparison with Sweden this was a pleasant surprise for the author of this modest survey. In order to understand their own identity without fearing the future, a people must know their past, which has been duly observed in today's futurology.

This article is an attempt to introduce the Swedish public to the oral and written historical tradition of Turkey, the manifold activities of the Türk Tarih Kurumu, the scholarly research in history, the archives, institutes and libraries of Turkey. New trends in the conception of history and the forthcoming law regulating the activities of the archives are discussed, as well.

Personally, I am very optimistic concerning the future development of history in Turkey, because both older and younger historians harbour the right blend of respect for the traditional approach and a positive attitude towards innovative thinking.

Finally, I would like to express my deep gratitude for the kind co-operation from my friend Asistan Selçuk Mülayim of the Atatürk University in Erzurum.

ALFRED WESTHOLM

Sommarkursernas allmänna karaktär och målsättning

De sommarkurser som Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul sedan 1973 anordnat i Turkiet och vilka planerats och letts av professor Alfred Westholm har främst haft till uppgift att låta kursdeltagarna få tillfälle att se så många monument, byggnader och museer, etc. som möjligt. Några forskningar kan det med det snabba resetempot egentligen aldrig bli fråga om. De visuella intrycken kompletteras och stödjas av demonstrationer, diskussioner och föreläsningar i direkt anslutning till besöken vid de olika monumenten.

Mindre Asien kännetecknas kanske mer än de flesta länder av mångfalden och rikedomen av kulturlämningar från helt olika perioder och kulturer från den märkliga stenåldern och den chalkolitiska erans över den tidiga bronsålderns och de hettitiska och samtida epokernas högkulturer, över urartu och de frygiska och lydiska kulturerna till de grekisk-joniska områdenas märkliga stadskulturer i väster och de hellenistiska och romerska epokerna. Med kristendomen kommer nya märkliga kulturmanifestationer, vilka huvudsakligen bygger på Bysans i väster och Armenien i öster. Från de ca 1000 år, då kristendomen var nära nog allenarådande i området finns överallt betydande minnesmärken bevarade. Detsamma gäller naturligtvis i ännu högre grad om de nio århundraden då olika turkiska kulturer influerat och efterträtt varandra intill våra dagar.

Denna sällsynt stora mångfald ställer stora krav inte bara på ledaren utan även på kursdeltagarna. Det vore tänkbart att orga-

nisera kurserna så att de gällde bara ett begränsat ämne t. ex. hettitiska eller bysantinska eller seldjukiska monument, och med tanke härpå göra ett starkt ämnesbegränsat urval av deltagare.

Vid uppläggningen av kurserna har emellertid en annan utväg prövats: studiemålen är utvalda så mångsidigt som möjligt och detsamma gäller urvalet av kursdeltagare, vilka representerar helt olika ämnen, t. ex. grekisk, latinsk, orientalisk filologi, historia, nordisk fornkunskap och klassisk arkeologi, religionshistoria, etnologi, teologi, konsthistoria, arkitektur, etc. Kursdeltagarna bildar på så sätt under en kort intensiv tid en sorts tvärvetenskapligt seminarium, där alla får bidraga till att belysa de monument, som besökes. De meddelas omkring ett halvt år i förväg om kursens allmänna innehåll och varje deltagare får samtidigt en eller flera specialuppgifter inom sitt ämnesområde att förbereda och redovisa för. Efter sådana demonstrationer och föreläsningar följer alltid en livlig diskussion, där olika synpunkter förs fram. Det har visat sig vara synnerligen stimulerande att tankegångar, forskningsmetoder och resultat från olika ämnen kunnat diskuteras inför och tillämpas på samma monument.

Åren 1973 och 1974 koncentrerades kurserna till Istanbul med de stora museerna, de viktiga bysantinska och osmansk-turkiska monumenten samt de stora utgrävningsplatserna i västra Mindre Asien ner till Didyma. År 1975 avkortades dock uppehållet i Istanbul varefter tyngdpunkten lades på Sydkustens romerska byggnadsverk, på de seldjukiska konstverken i Konya, på de kappadociska klosteranläggningarna i Göreme — Ürgüp-trakten, på de hettitiska och frygiska monumenten i det centrala Turkiet. Andra resekombinationer är givetvis tänkbara, t. ex. till de armeniska områdena i öster eller till några av de bysantinskt påverkade länderna i Balkanområdet. Det måste dock framhållas att vissa av dessa kombinationer ställer stora krav på de praktiska arrangemangen. De långa avstånden och inte minst vägarnas beskaffenhet i Turkiets östra delar utgör ännu svåröverkomliga hinder för en snabb gruppresa av det slag som hittills genomförts.

(1975)

Sommarkursen 3—19 juni 1977

Årets sommarkurs följde i stort programmet från 1976 med fem dagars studier av museer och monument i Istanbul, en hel dags genomgång av Efesosområdet och museet där, kortare besök i Nyssa (Sultanhisar), Hierapolis (Pamukkale) i Meanderdalen samt ett längre uppehåll i Antalya, varifrån dagsutflykter gjordes till Termessos, Aspendos, Perge och Side. På vägen från Antalya till Konya studerades den märkliga, av forskningen förbisedda Eşrefoğlu-moskén i Beyşehir. Två halva dagar ägnades åt museerna och de seldjukiska moskéerna i Konya. På vägen mellan Konya och Ürgüp besöktes Sultanhan. Efter Ürgüp besöktes de viktigaste platserna i det stora Göreme-området under en hel intensiv dag. Färden till Boğazköy togs över städerna Incesu, Yozgat, varför man nalkades den hettitiska huvudstaden söderifrån genom de väldiga ödemarkerna där. Efter besöket i Boğazköy nåddes Ankara sent på kvällen efter en ca 700 km lång dagsresa. Efter en halvdagsutflykt till det frygiska Gordion ägnades två dagar åt monument och främst museibesök i den turkiska huvudstaden.

Så som denna resa varit upplagd kommer kursdeltagarna i kontakt med monument och konstföremål från praktiskt taget varje århundrade, alltifrån den förhistoriska tiden till nutid. De vackert och instruktivt ordnade museerna i Turkiet ger vid sidan av de arkitektoniska monumenten en imponerande bild av rikedomen och mångfalden av de olika kulturerna som avlöst varandra i Mindre Asien. Flera nyöppnade eller nyordnade museer och restaureringsarbeten drog uppmärksamheten till sig under årets resa. Så hade den märkliga samlingen av persiska och turkiska miniatyrer i Topkapı-museet i Istanbul åter öppnats i helt nydekorerade lokaler. Museet för Främre orientalisk konst i Istanbul var nu färdigt och öppnat. Likaså var det magnifika nya museet i Antalya nu färdigt med sina nyinstallationer. Detsamma gäller den ytterst betydande samlingen av kakel från Kaikobad II:s palats i Bey-

şehir i Karatay-museet i Konya. I Efesos demonstrerade de österrikiska utgrävarna för kursen de nya grävningsresultaten i Artemision och den intressanta restaureringen av Celsiusbiblioteket, som nu närmade sig sin fullbordan.

Samtliga deltagare hade liksom under tidigare kurser i god tid före avresan erhållit uppgifter att studera och förbereda med tanke på de museer och monument som skulle besökas. För dessa uppgifter redogjordes som regel inför monumenten ifråga, varefter följde livliga diskussioner. Dessutom förekom en rad föreläsningar och diskussioner under resorna i bussen, på tillfälliga raster, på kvälls- och morgontimmar i hotellen etc. De långa resorna, som vissa dagar varade mer än 10 timmar på svåra vägar, gav rikliga tillfällen till diskussioner, utbyte av erfarenheter och litteraturkännedom bland deltagarna. Som helhet torde kursen ha givit dem ett intensivt intryck av Turkiets mångskiftande natur och rikedom på intressanta studiemål.

Resan var i detalj upplagd av kursledaren. För flygresor och inkvartering hade Turkietspecialisten AB föredömligt svarat. Svenska Institutet hade utanordnat internationella studiekort åt samtliga deltagare, varigenom fria entréer kunde erhållas på de flesta platser. Fria entréer hade även erhållits från det turkiska turistministeriet, som även stod för delar av resekostnaderna inom Turkiet. Ett särskilt tack går här till Turkiets ambassadör i Stockholm, Mehmet Baydur, för hans stora insats för att underlätta resans genomförande.

KURSDELTAGARNAS SPECIALUPPGIFTER

Den hettitiska kultplatsen Yazılıkaya (Boğazköy). — Boğazköyarkiven. — Hettitisk figurskulptur i museet i Ankara. — Hettitiska tempel (Boğazköy). — Kungagravarna i Alaça.

Midasgraven i Gordion. — De stora sarkofagerna från Sidon i Arkeologiska museet, Istanbul. — Antika teatrar (Efesos, Termessos, Aspendos, Perge, Side). — Gymnasiearkitekturen i grekisk-romerska städer. — Romerska badanläggningar (Efesos, Side, Ankara). — Alexander den store i Lykien och Pamfylien. — Biblio-

teket i Efesos. — Monumentum Ancyranum. — Antika läkare i Mindre Asien. — Minnesmärken kring Burdursjön.

Kejsarpalats i Konstantinopel. — Mosaiker och målningar i Kahrye Camii, Istanbul. — Marialegenden. — Mosaikerna i Aya Sofya i Istanbul. — Bysantinskt klosterväsen. — Bysans och förspelet till "Sicilianska aftonsången".

Sergios och Bacchos-kyrkan i Konstantinopel. — Paulus missionsverksamhet i Mindre Asien. — Den kappadociska målartraditionen (Göreme). — Johanneskyrkan i Efesos. — Korstågens historia, kort sammanfattning. — Konstantinopel och fjärde korståget. — Konstantinopels erövring 1453. — Irenekyrkan i Konstantinopel.

Bosporen, viktigare historiska data. — Islams historia till mongolstormen, kort rekapitulation. — Bönen i den islamska religionen. — Sufismen. — Djalaluddin Rumi.

Seldjukerna i Mindre Asien. — Seldjukiska moskéer (Efesos, Konya). — Seldjukiska han-byggnader. — Sinans stora moskéer i Istanbul. — Persiska miniatyrer i Topkapı-samlingen.

ULLA EHRENSVÄRD

Sverige och Turkiet

Introduktion till utställning i Kungl. biblioteket, Stockholm, 14 april—7 augusti 1977 med anledning av Svenska forskningsinstitutets i Istanbul 15-årsjubileum.

Materialet till denna utställning har främst valts för att belysa mångsidigheten i relationerna mellan Sverige och Turkiet.

Våra kulturella förbindelser går mer än tusen år tillbaka, till vikingatid. Efter det att Gustav Vasa tagit den första anknytningen år 1545, har de diplomatiska och merkantila kontakterna varit i stort sett obrutna. Denna utställning, som går fram till 1930-talet, har avsett att visa, vilket brett forskningsfält som föreligger i Turkiet. Här utgör Svenska forskningsinstitutet i Istanbul en samlingspunkt med möjlighet att bereda bostad och ekonomiskt bistånd för den som vill fullfölja sådana studier.

*

Myntfynden i svensk jord är påtagliga bevis för våra tidiga kontakter med Turkiet och Främre Orienten. Till utställningen har inlånats från Kungl. myntkabinettet några skålmynt, funna år 1920 i Oxarve, Hemse socken, på Gotland, eftersom det här säkert rör sig om en vikings sold för tjänst vid den bysantinske kejsarens hov i Miklagård. Några osmansk-turkiska guldmynt från omkr. 1600, funna i Nyköping och Motala ström, är bevis för att vi då åter fått handelsförbindelser med Konstantinopel.

Men först efter 1630-talet börjar materialet till utställningen att bli rikhaltigt.

Med undantag av räkenskaperna vid krimtatarernas besök i Stockholm 1629—33, som lånats från Riksarkivet (RA), äger Kungl. biblioteket (KB) de äldsta handlingarna. Som en tidig ekumenisk geste kan man ta patriarken Kyrillos Lukaris' två brev till Axel Oxenstierna från 1632 (KB: Ep. 1) gällande tryckning av bibellitteratur i Sverige. Rikedomen på 1600-talsmaterial är betingad av att Kungl. biblioteket äger den litterära kvarlåtenskapen efter Claes Rålamb, som ledde en av kung Carl X Gustav utsänd beskickning till Turkiet 1656—58. Rålambs dagboksanteckningar i olika versioner, räkenskaper och hemförda miniatyrer (speciellt KB: Rålamb. Fol. 55, 57 och 135; 4:o 25 och 61; 8:o 10) är vår svenska huvudkälla till kunskapen om livet i Konstantinopel vid denna tid. Han beställde där också tapeter med motiv från sultanens hov, och en av dessa målningar föreställande janitscharer i procession har lånats in från Rålambska stiftelsen genom Nordiska museet.

Som ett mellanled till Karl XII:s vistelse i Turkiet under åren 1709—14 får Edvard Gyldenstolpes reseanteckningar från Konstantinopel 1702 (RA: Sjöholmsarkivet) exemplifiera de kontakter mellan länderna som uppehölls vid sidan av diplomati och handel. I och med att Karl XII anlände till Bender 1709, blir materialet så överrikt att det endast gällt att plocka ut några smakprov. I vårt dagsperspektiv är det kanske intressantast att se, hur den enväldige kungen Karl XII i sin kansliordning av den 26 okt. 1713, utfärdad i Timurtaşj, har givit riktlinjerna för vår förste ombudsmans ämbete. Detta indrogs dock efter sex år och byttes ut mot justitiekanslerns. Vid sidan av handlingar som direkt berör kalabaliken i Bender den 1 febr. 1713 (med ritningar lånade från Stafsundsarkivet, RA) — såsom exempelvis Axel Erik Roos' ögonvittnesskildring och en berättelse om förhållandena i lägren vid Bender och Varnitsa (KB: Engeströmska saml. B II.2.1 och 3) — visas material, som speglar Karl XII:s tillvaro i Turkiet. Hans aktivitet här fick i flera fall väsentliga följder.

Den första svenska orientexpeditionen organiserades av kungen

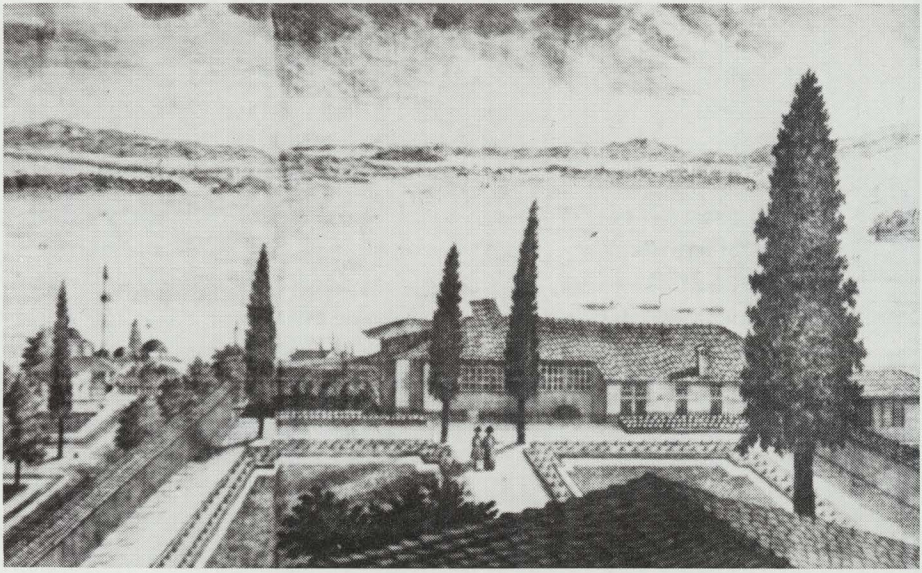

Utsikt över Konstantinopel från Palais de Suède's tak 1742. Detalj av kolorerat kopparstick av Johann Gottfried Thelott. Kungl. biblioteket, Stockholm. —

i Turkiet. I januari 1710 startade Conrad Sparre, Cornelius Loos och Hans Gyllenskepp en resa till Syrien, Palestina och Egypten. Loos' reseberättelse och huvudparten av hans teckningar gick förlorade vid kalabaliken, men tre akvareller (Nationalmuseum) utställs här som prov på det som bevarats. I detta sammanhang kan påpekas, att svenskarna (i europeisk klädsel) fick besöka det inre av moskéerna, vilket turkarna knappast tillät andra utlänningar. Detta gör Loos' interiör från Aya Sofya-moskén i Konstantinopel särskilt märklig. Legationspredikanten Michael Eneman skulle ha följt med denna första expedition, men han gjorde sedan 1711—12 en egen resa till Österlandet. Ur hans rikhaltiga kvarlåtenskap visas några handlingar från Uppsala universitetsbibliotek (UUB: X 374) och Riksarkivet (RA: Manuskriptsaml. 74—75).

Vid sidan av dessa storslagna företag visas föremål av lite mer

Finns som vykort till salu för 1:50 genom Forskningsinstitutet eller Kungl. biblioteket.

kuriosakaraktär. Från det Celsingska godset Biby har lånats in den bok i vars pärm en klagoskrift smugglades in till storvisiren år 1711 — en episod som inspirerade Verner von Heidenstam till ett kapitel i *Karolinerna* — och ett panorama över Seralj-udden i Konstantinopel, tryckt i Venedig på 1780-talet, som kan förklara varför Karl XII önskade, att Nic. Tessin d. y. skulle plantera granar på Brunkebergsåsen i Stockholm för att få denna att likna den grönskande Seraljen. Kungens egen enkla skiss (KB: Autografsaml.) av ett par fregatter med tillskrift: Jilderim och Jaramas (turk. för blixt och klyva) kan ses som embryot till det senare 1700-talets svenska skärgårdsflotta.

Några turkiska kravbrev och en turkinnas brev till Stanisław Poniatowski (UUB: ur Cod.orient. Nova 54) ger en bakgrund till det som närmast skulle följa i spåren på Karl XII:s turkiska vis-

telse, nämligen de beskickningar som sändes från Turkiet till Sverige för att driva in kungens skulder. 1727 kom den förste av sultanens fordringsägare, Mustafa Aga, som passade på att få sitt porträtt målat i ett par versioner av Georg E. Schröder (varav två lånats in från Gripsholm). Schröder målade även efterföljaren Saïd Mehmet Efendi 1733, och en anonym gouache (Nationalmuseum) ger kanske en bild av dennes mottagande vid svenska hovet.

År 1734 anlände de båda handelsstipendiaterna Carl Fredrik von Höpken och Edvard Carleson till Konstantinopel, och därmed etablerades fasta diplomatiska förbindelser mellan Sverige och Turkiet. von Höpken och Carleson hyrde till en början ett hus i Pera, men deras efterträdare vid beskickningen, Gustaf Celsing, köpte 1757 den tomt invid som ännu ägs av svenska staten. Palais de Suède i Konstantinopel är således Sveriges äldsta beskickningshus. Några skissartade teckningar över ministerhuset och kiosken på tomten skickade Celsing med sitt brev till Kanslikollegium den 14 febr. 1758 (RA: Turcica). Genom dessa och en större lavering (lån från Biby) kan vi få en god bild av tomtens utseende. Utsikten därifrån beundrades av många, bl. a. J. J. Björnståhl har givit en entusiastisk skildring i ett tryckt brev till C. G. Gjörwell 1778. Österrikaren P. F. von Gudenus stod på Palais de Suède's tak och ritade av motivet, som sedan graverades av J. G. Thelott ca 1742 till ett nära fyra meter långt panorama för det i Wien och Augsburg utgivna planschverket *Collection amusante de différentes vues et modes d'habits . . . de la Turquie* (kolor. kopparstick, KB). Huvudbyggnaden brann ned 1818 och sändebuden bodde till en början i kiosken vid Pera-gatan. Hur denna såg ut, visar Albertina Ihre's akvareller från 1825 (lån från advokat Hans A. Ihre, Ekebyhof). Först 1870 fick Sverige ett nytt ministerhus uppbyggt på den gamla tomten, i huvudsak enligt den österrikiske arkitekten D. Pulghers ritning 1869 (Byggnadsstyrelsen, Utrikesbyrån).

1735 erhöll KB genom von Höpkens och Carlesons förmedling en förnämlig samling av Turkiets äldsta tryckta skrifter. Dess förste boktryckare, Ibrahim Efendi (Müteferrika), torde en tid även ha varit tolk åt svenskarna. Han samarbetade med den ovan-

nämnde Saïd Mehmet Efendi och tryckte böcker av högsta inkunabelklass. Med sin bokgåva till KB lämnade von Höpken och Carleson även en beskrivning över detta tryckeri och vad som producerats (i KB: U 50 a). Allt detta håller på att katalogiseras och skall ges ut av Gunnar Jarring. I KB finns också von Höpkens och Carlesons utförliga skildringar av mottagandet hos storvisiren och sultanen 1736 (KB: Rålamb Fol. 166), som kan användas som förklaring även till de motsvarande audienser som Ulrik Celsing var med om hos storvisiren och sultanen Mustafa III år 1769/70 (oljemålningar lån från Biby).

Under 1700- och 1800-talen reste en jämn ström av svenskar till Konstantinopel och Turkiet, och många av deras rapporter kom ut i tryck. Förutom av Björnståhl och orientalisten Mattias Norberg från slutet av 1770-talet finns beskrivningar av bl. a. Linnélärjungen Fredrik Hasselquist (1757), ministern Pehr Olof von Asp (1805), officeren Carl Peter von Heidenstam (1825), legationspredikanten Jacob Berggren (1826—28), läkaren Johan Hedenborg (1839—42) och Fredrika Bremer (1861). Av von Heidenstam äger KB flera akvareller och en illustrerad resebeskrivning (KB: M 281), som ger roande inblickar i det pittoreska folklivet som fascinerade de flesta och var grunden till det allmänna stora turkintresset i Europa vid denna tid.

I särklass står praktverket *Tableau général de l'Empire Othoman,* som gavs ut 1787 i Paris med en kompletterande tredje del 1821. Författaren till detta var armeniern Ignatius Mouradgea, som 1763 antogs som tolk vid svenska beskickningen i Konstantinopel. 1780 blev han svensk adelsman och fick så småningom tillstånd att till sitt förra namn lägga farbroderns d'Ohsson. 1792 utnämndes han till svenskt legationsråd och tre år senare till minister. Han engagerade ansedda franska konstnärer, som i akvarell och gouache gjorde förlagorna till gravyrerna i hans verk. Ett par av dessa original av L. N. de Lespinasse (Nationalmuseum) visas på utställningen. Han lät uppfostra sin son, Constantin d'Ohsson, i Sverige och denne gjorde sedan svensk diplomatisk karriär. Hans stora kemiska kunskaper belönades med ett ledamotskap 1817 i Vetenskapsakademien, varifrån hans porträtt in-

lånats. Mest känd är han dock som orientalist och författare till *Histoire des Mongols* (1824).

Bland residenterna vid beskickningen i Konstantinopel bör även nämnas Carl Gustaf Löwenhielm, vars dagboksanteckningar skrivna på franska (UUB: Lång 22—23) och skissböcker 1824—27 lånats in från Uppsala universitetsbibliotek, och kanslirådet E. Bergstedt, som översatte och kompletterade en reseskildring av fransmannen J. B. Le Chevalier (1802) med illustrationer bl. a. av fortifikationsofficeren Mårten Sturtzenbecher. Den senares stora laverade panorama över Konstantinopel 1791 (KB) ställs på utställningen samman med två fotografier från 1884, tagna av hovfotografen G. Berggren dels från samma plats i Galata-tornet (KB), dels från motsatta Stambulsidan, från Beyazıt-tornet (lån från fil. lic. Sven Alfons). Hos Berggren samlades under senare delen av 1800-talet många resenärer, och i hans ateljé bildades kring sekelskiftet 1900 en "svensk klubb". Berggren utnyttjades även av den turkiska staten som fotograf vid arkeologiska utgrävningar och vid Bagdadbanans anläggande. Ett av hans album har lånats in från bankdirektör C. F. Thulin.

Under alla århundraden har de svensk-turkiska handelsförbindelserna upprätthållits rätt kontinuerligt. För att accentuera detta visas två handelstraktater (RA: Turkiet 125 och 209), varav det ena från 1840 skickades på sin tid i en silverbrokadpåse, medan det andra från 1862 har en europeisk codexform. Köpmannen Asmund Palm i Smyrna (porträttet lån från Nationalmuseum) var en samlingspunkt för det Levantinska kompaniet under 1700-talets senare hälft. Hur hans svärson, Christian Hebbe, ville förbättra handelsförbindelserna visas med ett memorial 1761 (KB: X 954).

År 1902 påbörjade Lennart Kjellberg arkeologiska utgrävningar i Mindre Asien med friläggandet av akropolen till den eoliska staden Larisa, några mil norr om Izmir. Kjellbergs efterträdare på professorsstolen i Uppsala, Axel W. Persson, återupptog fältarbetena. Några lerskärvor, inlånade från Medelhavsmuseet, är symbolen för detta svensk-turkiska arkeologiska samarbete som fortsatt genom grävningar i Labranda och av kariska klippgravar.

Svenska konsthistoriker som Fredrik Martin, Carl Johan Lamm och Agnes Geijer har under 1900-talet skrivit om turkiska textilier. Prov på några sådana är de 1700-tals-"plånböcker" för missiv, som skulle överlämnas till storvisiren, vilka inlånats från Biby, och ett vävt fodral, prytt med blommor, till en officiell skrivelse, som lånats in från Riksarkivet.

I en annan golvmonter visas prov på turkisk bokkonst. Typiskt turkiska är bokband med mörk botten och ljus dekor (de persiska har tvärtom: mörk dekor på ljus botten). Hieronymus Cock's Moreskbok från 1550-talet (här visad i de sällsynta originalen ur M. G. De la Gardies ornamentsticksamling, KB) var på sin tid förebilden för denna bokbandstyp som var så omtyckt bland europeiska bibliofiler. Turkiskt ursprung har också det marmorerade papperet, här visat dels genom prov — bland de äldsta i världen — ingående i en "Liber amicorum" (KB) från 1600, dels som omslag till ett 1600-talshäfte i KB:s Rålamb-samling; det senare har framställts genom en kombination av kamning och blåsning av oljefärgen, innan papperet impregnerades med mönstret. Det turkiska papperet har en speciell konsistens, liknande tunt pergament, på grund av impregnering av cederträolja och glättning med alun. Utställningens äldsta nummer är en illuminerad handskrift "Liber de amoribus Khrusrui et Schirinæ" från 1400-talets mitt (UUB: Cod. orient. Vetus 86). Den är målad på detta sorts papper i likhet med nästan allt handritat och skrivet turkiskt material i denna utställning. Ur konstnärlig synpunkt är steget inte långt från den äldsta handskriften till det utsökta manuskript som innehåller sultan Ahmets anekdoter (UUB: Cod.orient. Nova 81), vilket Oscar II fick som gåva i samband med Orientalistkongressen i Stockholm och Kristiania 1889 och som sedan tillsammans med ca 3 000 andra handskrifter och böcker donerades till Uppsala universitetsbibliotek.

Allt detta som nu ställts ut på Kungl. biblioteket vill således ge inspiration till verksamhet som kan ske inom Svenska forskningsinstitutets i Istanbul ramar.
(April 1977)

Styrelse och ledamöter

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

c/o Consulat Général de Suède, B.P. 125, Beyoğlu, Istanbul.
Gatuadress: Palais de Suède, Istiklâl caddesi 497, Istanbul.
Sekreterarens adress: Kungl. biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm 5.

Hedersledamöter

Professor Bernhard Karlgren
Fil. doktor Agnes Geijer
Professor Gustav H. Karlsson
Professor Stig Wikander

Styrelse

Professor Bertil Almgren
Ambassadör Adolf Croneborg
Docent Ulla Ehrensvärd (sekr.)
Fil. lic. Stig Forsberg
Docent Bo Gyllensvärd
Ambassadör Gunnar Jarring (ordf.)
Docent Lars Johanson
Docent Folke Josephson (vice ordf.)
Docent Gad Rausing
Docent Lennart Rydén
Fil. lic. Folke Sandgren
Professor Christopher Toll
Docent Bo Utas
Professor Alfred Westholm
Kamrer Lars Ödman (skattm.)

Suppleanter

Docent Michael Nordberg
Docent Tryggve Kronholm

Revisorer

Aukt. revisor Sören Wikström
Professor Nils-Gustaf Gejvall
Arkitekt, fil. dr Thomas Thieme (suppl.)

Föreståndare i Istanbul

Professor Gustav H. Karlsson (1978)

Ledamöter

Turkiets ambassadör i Stockholm: Ambassadör Mehmet Baydur, Strandvägen 84, 115 27 Stockholm
Sveriges ambassadör i Ankara: Ambassadör Rune Nyström, Utrikesdepartementet, Box 161 21, 103 23 Stockholm

Fil. kand. Hans Ahlberg, UNDP, P.O. Box 863, Tunis (Tunisien)
Professor Bertil Almgren, Uppsala universitet, Inst. för arkeologi, Gustavianum, 752 20 Uppsala
Advokat Margit Althin, Hantverkarg. 21, 112 21 Stockholm
Lektor Christina Antoljak, Humbleg. 22, 172 39 Sundbyberg
Professor Greta Arwidsson, Valhallav. 155, 115 31 Stockholm
Professor Birgitta Bergquist, Kungsgärdesplan 3—5, 752 38 Uppsala
Docent Per Beskow, Husmansv. 40, 222 38 Lund
Professor Walther Björkman, Askv. 8, 752 52 Uppsala
Arkitekt, Fil. dr Börje Blomé, Gandviksv. 13, 182 62 Djursholm
Professor Sture Brunnsåker, Smedsgränd 2, 753 20 Uppsala
1. bibliotekarie, Fil. dr Christian Callmer, Bantorget 6, 222 29 Lund
Ambassadör Adolf Croneborg, Gärdesta, 610 60 Tystberga

1. bibliotekarie, Docent Ulla Ehrensvärd, Banérg. 10, 115 22 Stockholm
Fil. lic. Stig Forsberg, Apelg. 17 B, 754 35 Uppsala
Professor Arne Furumark, S:t Olofsg. 10 A, 752 21 Uppsala
Fil. dr Agnes Geijer, Furusundsg. 11, 115 37 Stockholm
Professor Nils-Gustaf Gejvall, Gnejsvägen 1, 310 40 Harplinge
Professor Pär Göran Gierow, Stora Gråbrödersg. 3 B, 222 22 Lund
Docent Bo Gräslund, Slåtterv. 25 C, 752 46 Uppsala
Överbibliotekarie Lennart Grönberg, Riksdagsbiblioteket, Drottningg. 30, 100 12 Stockholm
Arkitekt Nils E:son Gyllenstierna, Timra, Florav. 18, 181 32 Lidingö
Docent Bo Gyllensvärd, Östasiatiska museet, Skeppsholmen, 100 14 Stockholm
Docent Jan Hjärpe, Virvelvindsv. 4 E, 222 27 Lund
Docent Robin Hägg, Swedish Institute of Classical Studies, Mitseon 9, Athens 402 (Grekland)
Professor Tomas Hägg, Klassisk institutt, Postboks 23, N-5014 Bergen-Universitetet (Norge)
Ambassadör Gunnar Jarring, Karlav. 85, 114 59 Stockholm
Docent Lars Johanson, Båtsman Nähls gränd 3, 163 60 Spånga
Länsantikvarie Bengt O. H. Johansson, Länsstyrelsen, Fack, 381 01 Kalmar
Docent Folke Josephson, Noreens väg 29, 752 63 Uppsala
Professor Bernhard Karlgren, Mosebacketorg 6, 116 46 Stockholm
Professor Gustav H. Karlsson, Tegnérg. 34 B, 752 27 Uppsala
Docent Tryggve Kronholm, Box 12016, 750 12 Uppsala
Docent Carl Johan Lamm, Rådmansg. 7, 740 70 Östhammar
Professor Bernhard Lewin, Linnég. 12, 413 04 Göteborg
Docent Davoud Monchi-Zadeh, Fänkålsg. 35, 754 47 Uppsala
Docent Michael Nordberg, Långv. 8, 137 00 Västerhaninge
Docent Carl-Otto Nordström, Uppsala universitet, Konsthistoriska inst., Domkyrkoplan 7, 752 20 Uppsala
Professor Carl Nylander, Islands Brygge 15, DK-2300 København S (Danmark)
Docent Gad Rausing, Pålsjöv. 7, 223 62 Lund

1. bibliotekarie, Fil. lic. John Rohnström, Stureg. 64, 114 36 Stockholm
Fil. dr Paavo Roos, Lunds universitet, Klassiska inst., Sölveg. 2, 223 62 Lund
Docent Hans Ruge, Untrav. 5, 115 43 Stockholm
Docent Lennart Rydén, Gropgränd 2 A, 3 tr., 752 35 Uppsala
1. bibliotekarie, Fil. lic. Folke Sandgren, Västmannag. 32, 113 25 Stockholm
Generalkonsul Erik Sidenmark, Consulat Général de Suède, P.K. 125, Beyoğlu, Istanbul (Turkiet)
Direktör Jan Stenberg, Vendev. 1, 181 90 Lidingö
Docent Carl-Gustaf Styrenius, Medelhavsmuseet, Storg. 41, 114 55 Stockholm
Professor Gösta Säflund, Hildingastigen 5, 182 62 Djursholm
Arkitekt, Fil. dr Thomas Thieme, Riddarv. 39, 181 40 Lidingö
Professor Christopher Toll, Valhallav. 94, 4 tr., 114 27 Stockholm
Docent Bo Utas, Centralinstitut for Nordisk Asienforskning, Kejsergade 2, DK-1155 København K (Danmark)
Fil. lic. Berit Wallenberg, Villag. 4, 114 32 Stockholm
Konsul Torsten Weman, Östra Strandgatan 4, SF 106 00 Ekenäs (Finland)
Professor Alfred Westholm, Solbacken 1, 412 67 Göteborg
Professor Stig Wikander, Fältspatsv. 10, 752 41 Uppsala
Professor Gösta Vitestam, Tunav. 4, 223 62 Lund
Professor Andreas Ådahl, Strandv. 23, 114 56 Stockholm
Professor Åke Åkerström, Eklandag. 10, 412 55 Göteborg
Professor Paul Åström, Göteborgs universitet, Klassiska inst., Södra v. 61, 412 54 Göteborg
Kamrer Lars Ödman, Skepparg. 47, 114 58 Stockholm

Stödjande ledamöter

Alfa-Laval AB, Direktör Hans Stahle, Fack, 147 00 Tumba
Atlas Copco AB, Direktör Tom Wachtmeister, 105 23 Stockholm
SKF, Direktör Lennart Johansson, 415 50 Göteborg

Årsberättelse för verksamhetsåret 1976/77

Styrelsen för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul får härmed i enlighet med stadgarna avgiva berättelse för verksamhetsåret 1976/77.

Forskningsinstitutets styrelse har sedan årsmötet den 11 november 1976 bestått av professor B. Almgren, ambassadör A. Croneborg, docent U. Ehrensvärd (sekr.), fil. lic. S. Forsberg, docent B. Gyllensvärd, ambassadör G. Jarring (ordf.), docent L. Johanson, docent F. Josephson (vice ordf.), docent G. Rausing, docent L. Rydén, fil. lic. F. Sandgren, professor C. Toll, docent B. Utas, professor A. Westholm, kamrer L. Ödman (skattmästare) och suppleanterna docenterna M. Nordberg och T. Kronholm.

Vid årsmötet utsågs U. Ehrensvärd till sekreterare efter avgående C. Toll.

Antalet ledamöter var vid verksamhetsårets utgång 62, sedan vid årsmötet till nya ledamöter valts professorerna Birgitta Bergquist, Stockholm, Sture Brunnsåker, Uppsala, och Pär Göran Gierow, Lund, vidare förste bibliotekarierna, fil. dr Christian Callmer, Lund, och docent Ulla Ehrensvärd, Stockholm, samt svenske generalkonsuln i Istanbul, Erik Sidenmark.

Årsmöte hölls den 11 november 1976, varvid höstterminens stipendiat, fil. kand. Ali Ayral höll ett föredrag om "Turkarna och några av deras viktigaste stilelement" med ljusbilder. (Detta föredrag är tryckt i denna volym.) Till samtliga ledamöter utdelades då *Svenska Forskningsinstitutet Meddelanden 1/1976*. I detta första nummer av Institutets tryckta årspublikation ingick årsberättelsen 1975/76 jämte en förteckning över Institutets styrelse och ledamöter samt dess stadgar. Dessutom innehöll den tre historiker över Institutet och sex artiklar i ämnen med turkisk anknytning.

Styrelsesammanträden hölls den 8 september och 11 november 1976, 25 januari, 7 mars och 10 maj 1977.

Stipendiat för höstterminen 1976 var arkitekt, fil. kand. Ali Ayral, Stockholm. Vårens stipendiat, fil. kand. Lars-Erik Nyman, Lund, utnyttjade inte sitt stipendium förrän under hösten 1976. Han erhöll sedan bland sex sökanden även ett av stipendierna för vårterminen 1977. Det andra vårstipendiet à 3 500 kr gick till docent Sven-Tage Teodorsson, Göteborg, som dock av familjeskäl ännu ej kunnat utnyttja det. Stipendiaterna Ayral och Nyman har ingivit till styrelsen berättelser om resultaten av deras forskningsarbete.

Under verksamhetsåret har ett resebidrag om 2 000 kr tilldelats docent Erik Nylén, Visby, och ett om 1 500 kr till fil. kand. Karin Ådahl, Stockholm, för arkeologiska resp. konsthistoriska studier i Turkiet.

Utöver stipendiaterna Ayral och Nyman har på institutet i Istanbul arbetat advokat Jörgen Bengtsson, Stockholm, lektor Nils Berglund, Falköping, mag. art. Bernt Brendemoen, Oslo, fil. kand. Ulla-Britt Engelbrektsson, Göteborg, docent Tomas och fru Stina Hammar, Stockholm, professor Gustav H. Karlsson, Berlin, med. kand. Christian Moëll, Lund, fil. dr Paavo Roos, Lund, och fil. kand. Lisbeth Sachs, Stockholm.

Forskningsinstitutets sommarkurs ägde rum i Turkiet den 3—19 juni 1977 under ledning av professor A. Westholm, som till styrelsen ingivit en redogörelse, som återfinns tryckt i denna volym. Till sommarkursen hade inkommit 20 ansökningar. Vid styrelsesammanträde den 7 mars 1977 utsågs samtliga sökande till deltagare, av vilka sex tilldelades ett resebidrag på 500 kr vardera. Två deltagare måste senare lämna återbud på grund av sjukdom resp. familjeskäl, och ett resebidrag återlämnades.

Deltagare i Institutets sommarkurs tillgodoräknas i doktorsexamen med 2 p. i antikens kultur vid samtliga universitet, med 5 p. i arkeologi i Stockholm, i konstvetenskap med 3 p. i Stockholm, 3—5 p. i Göteborg och 5 p. i Uppsala.

Som stödjande ledamöter med ett bidrag av 2 000 kr årligen har ingått i Institutet Alfa-Laval AB och SKF.

Från Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål har Institutet mottagit 20 000 kr som bidrag till sommarkursen 1977, från Magn. Bergvalls stiftelse 10 000 kr till Institutets verksamhet, från Carl Kempes stiftelse 10 000 kr, från Atlas Copco AB och Tetra Pak International AB 2 000 kr vardera, och från Ångfartygsaktiebolaget Tirfing 1 000 kr. Styrelsen uttrycker sin stora tacksamhet för det stöd som nämnda stiftelser och företag därmed har givit Institutet och dess verksamhet.

Från och med budgetåret 1975/76 har Institutet fått ett statligt anslag om 30 000 kr till bestridande av hyres- och driftskostnader för lokalerna i dragomansbyggnaden i Istanbul; så ock för budgetåret 1976/77.

I dragomanbyggnaden har under året gjorts några smärre reparationer. TV och radio har anskaffats.

Till Institutet har fru Gunhild Eneqvist donerat handlingar som tillhört hennes far, översättaren och ingenjören Hjalmar Lindquist. De har överlämnats till Kungl. bibliotekets handskrifts- och utländska tryckavdelning. Turkiska turistbyrån har genom direktör Turgut Bolu givit Institutet böcker och grammofonskivor, som införlivats med samlingarna i Kungl. biblioteket, Uppsala universitetsbibliotek och institutet i Istanbul. Till sistnämnda plats har även skänkts böcker av Uppsala universitetsbibliotek och lektor Nils Berglund, Falköping, diverse föremål av SAS' Istanbul-kontor, samt fyra inramade tavlor av Bo Beskow, Hjalmar Molin och David Bracken jämte fyra trästick med motiv från Orientalistkongressen ur Ny illustrerad tidning 1889 av advokat Margit Althin, Stockholm.

För att göra Institutets verksamhet mer känd för en bredare allmänhet anordnades på Kungl. biblioteket en utställning, "Sverige och Turkiet", som öppnades den 14 april 1977 av ambassadör G. Jarring i närvaro av Turkiets ambassadör i Stockholm, Mehmet Baydur. Materialet till utställningen hade valts för att belysa mångsidigheten i relationerna mellan Sverige och Turkiet från vikingatid fram till 1930-talet. Utställningen avsåg att visa i hur hög grad Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul kunde utgöra en samlingspunkt för dem som vill ägna sig åt jämförande forsk-

ning mellan dessa länder. Den stängdes den 6 augusti och hade då besökts av 7 804 personer. Den uppmärksammades i pressen genom längre artiklar i Svenska Dagbladet 14 april (Alf Åberg), Dagens Nyheter 10 maj (Bo Grandien) och Upsala Nya Tidning 5 augusti (Alf Liedholm). Utställningens kommissarie, förste bibliotekarie Ulla Ehrensvärd, hade skrivit en vägledning, som delades ut gratis till besökarna. Den är här tryckt på s. 82—89. Utställningens inbjudningskort — med en vy över Konstantinopel från Palais de Suède's tak 1742 efter ett kolorerat kopparstick av J. G. Thelott i Kungl. bibliotekets samlingar — trycktes även om till ett vykort.

Stockholm den 13 september 1977
För Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul styrelse
Gunnar Jarring

Ulla Ehrensvärd

UNO S ANDERSONS TRYCKERI AB STOCKHOLM

Gambla Seraillem